मार्कण्डेय पुराण ॥

प्रथमोऽध्यायः ॥

श्रीनमोभगवते वासुदेवाय ॥

यद्योगिभिर्भवभयार्त्तिविनाशयोग्य-
मासाद्य वन्दितमतीव विविक्तचित्तैः ।
तद्वः पुनातु हरिपादसरोजयुग्म-
माविर्भवत्क्रमविलङ्घितभूर्भुवःस्वः ॥ १ ॥
पायात् स वः सकलकल्मषभेददक्षः
क्षीरोदकुक्षिफणिभोगनिविष्टमूर्त्तिः ।
श्वासावधूतसलिलोत्कणिकाकरालः
सिन्धुः प्रनृत्यमिव यस्य करोति सङ्गात् ॥ २ ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमं ।
देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥

तपःस्वाध्यायनिरतं मार्कण्डेयं महामुनिं ।
व्यासशिष्यो महातेजा जैमिनिः पर्य्यपृच्छत ॥ १ ॥
भगवन् भारताख्यानं व्यासेनोक्तं महात्मना ।
पूर्णमस्तमलैः शुभ्रैर्नानाशास्त्रसमुच्चयैः ॥ २ ॥
जातिशुद्धिसमायुक्तं साधुशब्दोपशोभितं ।
पूर्व्वपक्षोक्तिसिद्धान्तपरिनिष्ठासमन्वितं ॥ ३ ॥

त्रिदशानां यथा विष्णुर्द्विपदां ब्राह्मणो यथा।
भूषणानाञ्च सर्वेषां यथा चूड़ामणिर्वरः॥ ४ ॥
यथायुधानां कुलिशमिन्द्रियाणां यथा मनः।
तथेह सर्व्वशास्त्राणां महाभारतमुत्तमं ॥ ५ ॥
अत्रार्थश्चैव धर्मश्च कामो मोक्षश्च वर्ण्यते।
परस्परानुबन्धाश्च सानुबन्धाश्च ते पृथक् ॥ ६ ॥
धर्मशास्त्रमिदं श्रेष्ठ मर्थशास्त्रमिदं परं।
कामशास्त्रमिदं चाग्र्यं मोक्षशास्त्रं तथोत्तमं ॥ ७ ॥
चतुराश्रमधर्माणामाचारस्थितिसाधनं।
प्रोक्तमेतन्महाभाग वेदव्यासेन धीमता ॥ ८ ॥
तथा तात कृतं ह्येतद्व्यासेनोदारकर्मणा।
यथा व्याप्तं महाशास्त्रं विरोधैर्नाभिभूयते ॥ ९ ॥
व्यासवाक्यजलौघेन कुतर्कतरुहारिणा।
वेदशैलावतीर्णेन नीरजस्का मही कृता ॥ १० ॥
कलशब्दमहाहंसं महाख्यानपराम्बुजं।
कथाविस्तीर्णसलिलं कार्ष्णं वेदमहाह्रदं ॥ ११ ॥
तदिदं भारताख्यानं बह्वर्थं श्रुतिविस्तरं।
तत्त्वतो ज्ञातुकामोऽहं भगवंस्त्वामुपस्थितः ॥ १२॥
कस्मान्मानुषतां प्राप्तोनिर्गुणोऽपि जनार्दनः।
वासुदेवो जगत्सूतिस्थितिसंयमकारणं ॥ १३ ॥
कस्माच्च पाण्डुपुत्राणामेका सा द्रुपदात्मजा।
पञ्चानां महिषी कृष्णा ह्यत्र नः संशयोमहान् ॥ १४ ॥

भेषजं ब्रह्महत्याया बलदेवो महाबलः ।
तीर्थयात्राप्रसङ्गेन कस्माच्चक्रे हलायुधः ॥ १५ ॥
कथञ्च द्रौपदेयास्तेऽकृतदारा महारथाः ।
पाण्डुनाथा महात्मानो बधमापुरनाथवत् ॥ १६ ॥
एतत् सर्वं विस्तरशो ममाख्यातुमिहार्हसि ।
भवन्तो मूढबुद्धीनामवबोधकराः सदा ॥ १७ ॥
इति तस्य वचः श्रुत्वा मार्कण्डेयो महामुनिः ।
दशाष्टदोषरहितो वक्तुं समुपचक्रमे ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

क्रियाकालोऽयमस्माकं संप्राप्तो मुनिसत्तम ।
विस्तरे चापि वक्तव्ये नैष कालः प्रशस्यते ॥ १९ ॥
ये तु वक्ष्यन्ति वक्ष्येऽद्य तानहं जैमिने तव ।
तथा च नष्टसन्देहं त्वां करिष्यन्ति पक्षिणः ॥ २० ॥
पिङ्गाक्षश्च विबोधश्च सुपत्रः सुमुखस्तथा ।
द्रोणपुत्राः खगश्रेष्ठास्तत्त्वज्ञाः शास्त्रचिन्तकाः ॥ २१ ॥
वेदशास्त्रार्थविज्ञाने येषामव्याहता मतिः ।
विन्ध्यकन्दरमध्यस्थास्तानुपास्य च पृच्छ च ॥ २२ ॥
एवमुक्तस्तदा तेन मार्कण्डेयेन धीमता ।
प्रत्युवाचर्षिशार्दूलो विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ २३ ॥

जैमिनिरुवाच ॥

अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन् खगवागिव मानुषी ।
यत् पक्षिणस्ते विज्ञानमापुरत्यन्तदुर्लभं ॥ २४ ॥

तिर्य्यग्योन्यां यदि भवस्तेषां ज्ञानं कुतोऽभवत् ।
कथञ्च द्रोणतनयाः प्रोच्यन्ते ते पतत्त्रिणः ॥ २५ ॥
कश्च द्रोणः प्रविख्यातो यस्य पुत्रचतुष्टयं ।
जातं गुणवतान्तेषां धर्मज्ञानं महात्मनां ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

शृणुष्वावहितो भूत्वा यद्वृत्तं नन्दने पुरा ।
शक्रस्याप्सरसाञ्चैव नारदस्य च सङ्गमे ॥ २७ ॥
नारदो नन्दनेऽपश्यत् पुंश्चलीगणमध्यगं ।
शक्रं सुराधिराजानं तन्मुखासक्तलोचनं ॥ २८ ॥
स तेनर्षिवरिष्ठेन दृष्टमात्रः शचीपतिः ।
समुत्तस्थौ स्वकञ्चास्मै ददावासनमादरात् ॥ २९ ॥
तं दृष्ट्वा बलवृत्रघ्नमुत्थितं त्रिदशाङ्गनाः ।
प्रणेमुस्ताश्च देवर्षिं विनयावनताः स्थिताः ॥ ३० ॥
ताभिरभ्यर्च्चितः सोऽथ उपविष्टे शतक्रतौ ।
यथार्हं कृतसंभाषः कथाश्चक्रे मनोरमाः ॥ ३१ ॥
ततः कथान्तरे शक्रस्तमुवाच महामुनिं ।

शक्र उवाच ॥

देह्याज्ञां नृत्यतामासां तव याभिमतेति वै ॥ ३२ ॥
रम्भा वा कर्कशा वाथ उर्वश्यथ तिलोत्तमा ।
घृताची मेनका वापि यत्र वा भवतो रुचिः ॥ ३३ ॥
एतच्छ्रुत्वा द्विजश्रेष्ठोवाचं शक्रस्य नारदः ।
विचिन्त्याप्सरसः प्राह विनयावनताः स्थिताः ॥ ३४ ॥

युष्माकमिह सर्वासां रूपौदार्य्यगुणाधिकं ।
आत्मानं मन्यते या तु सा नृत्यतु ममाग्रतः ॥ ३५ ॥
गुणरूपविहीनायाः सिद्धिर्नाट्यस्य नास्ति वै ।
चार्व्वधिष्ठानवन्नृत्यं नृत्यमन्यद्विडम्बनं ॥ ३६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

तद्वाक्यसमकालञ्च एकैकास्ता नतास्ततः ।
अहं गुणाधिका न त्वं न त्वं चान्याब्रवीदिदं ॥ ३७ ॥
तासां सम्भ्रममालोक्य भगवान् पाकशासनः ।
पृच्छ्यतां मुनिरित्याह वक्ता यां वो गुणाधिकां ॥ ३८ ॥
शक्रच्छन्दानुयाताभिः पृष्टस्ताभिः स नारदः ।
प्रोवाच यत्तदा वाक्यं जैमिने तन्निबोध मे ॥ ३९ ॥
तपस्यन्तन्नगेन्द्रस्थं या वः क्षोभयते बलात् ।
दुर्व्वाससं मुनिश्रेष्ठं तां वो मन्ये गुणाधिकां ॥ ४० ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्व्वा वेपितकन्धराः ।
अशक्यमेतदस्माकमिति ताश्चक्रिरे कथाः ॥ ४१ ॥
तत्राप्सरा वपुर्नाम मुनिक्षोभणगर्व्विता ।
प्रत्युवाचानुयास्यामि यत्रासौ संस्थितो मुनिः ॥ ४२ ॥
अद्य तं देहयन्तारं प्रयुक्तेन्द्रियवाजिनं ।
स्मरशस्त्रगलद्रश्मिं करिष्यामि कुसारथिं ॥ ४३ ॥
ब्रह्मा जनार्दनो वापि यदि वा नीललोहितः ।
तमप्यद्य करिष्यामि कामबाणक्षतान्तरं ॥ ४४ ॥

इत्युक्त्वा प्रजगामाथ प्रालेयाद्रिं वपुस्तदा ।
मुनेस्तपःप्रभावेण प्रशान्तश्वापदाश्रमं ॥ ४५ ॥
सा पुंस्कोकिलमाधुर्य्यं यत्रास्ते स महामुनिः ।
क्रोशमात्रं स्थिता तस्मादगायत वराप्सराः ॥ ४६ ॥
तद्गीतध्वनिमाकर्ण्य मुनिर्व्विस्मितमानसः ।
जगाम तत्र यत्रास्ते सा बाला रुचिरानना ॥ ४७ ॥
तां दृष्ट्वा चारुसर्व्वाङ्गीं मुनिः संस्तभ्य मानसं ।
क्षोभणायागतां ज्ञात्वा कोपामर्षसमन्वितः ॥ ४८ ॥
उवाचेदन्ततो वाक्यं महर्षिस्तां महातपाः ॥ ४९ ॥
यस्माद्दुःखार्जितस्येह तपसो विघ्नकारणात् ।
आगतासि मदोन्मत्ते मम दुःखाय खेचरि ॥ ५० ॥
तस्मात् सुपर्णगोत्रे त्वं मत्क्रोधकलुषीकृता ।
जन्म प्राप्स्यसि दुष्प्रज्ञे यावद्वर्षाणि षोडश ॥ ५१ ॥
निजरूपं परित्यज्य पक्षिणीरूपधारिणी ।
चत्वारस्ते च तनयाजनिष्यन्तेऽधमाप्सरः ॥ ५२ ॥
अप्राप्य तेषु च प्रीतिं शस्त्रपूता पुनर्दिवि ।
वासमाप्स्यसि वक्तव्यन्नोत्तरन्ते कथञ्चन ॥ ५३ ॥
इति वचनमसह्यं कोपसंरक्तदृष्टि-
श्चलकवलयान्तां मानिनीं श्रावयित्वा ।
तरलतरतरङ्गां गां परित्यज्य विप्रः
प्रथितगुणगणौघां संप्रयातः खगङ्गां ॥ ५४ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे वपुशापः प्रथमः ॥

द्वितीयोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

अरिष्टनेमिपुत्त्रोऽभूद्गरुडो नाम पक्षिराट् ।
गरुडस्याभवत् पुत्त्रः सम्पातिरिति विश्रुतः ॥ १ ॥
तस्याप्यासीत् सुतः शूरः सुपार्श्वोवायुविक्रमः ।
सुपार्श्वतनयः कुन्तिः कुन्तिपुत्त्रःप्रलोलुपः ॥ २ ॥
तस्यापि तनयावास्तां कङ्कः कन्धरएव च ॥ ३ ॥
कङ्कः कैलासशिखरे विद्युद्रूपेति विश्रुतं ।
ददर्शाम्बुजपत्राक्षं राक्षसं धनदानुगं ॥ ४ ॥
आपानासक्तममलस्रग्दामाम्बरधारिणं ।
भार्य्यासहायमासीनं शिलापट्टेऽमले शुभे ॥ ५ ॥
तद्दृष्टमात्रं कङ्केन रक्षः क्रोधसमन्वितं ।
प्रोवाच कस्मादायातस्त्वमितो ह्यण्डजाधम ॥ ६ ॥
स्त्रीसन्निकर्षे तिष्ठन्तं कस्मान्मामुपसर्पसि ।
नैष धर्मः सुबुद्धीनां मिथोनिष्पाद्यवस्तुषु ॥ ७ ॥

कङ्क उवाच ॥

साधारणोऽयं शैलेन्द्रो यथा तव तथा मम ।
अन्येषाञ्चैव जन्तूनां ममता भवतोऽत्र का ॥ ८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

ब्रुवाणमित्थं खड्गेन कङ्कं चिच्छेद राक्षसः ।
क्षरत्क्षतजबीभत्सं विस्फुरन्तमचेतनं ॥ ९ ॥

कङ्कं विनिहतं श्रुत्वा कन्धरः क्रोधमूर्च्छितः ।
विद्युद्रूपवधायाशु मनश्चक्रेऽण्डजेश्वरः ॥ १० ॥
स गत्वा शैलशिखरं कङ्को यत्र हतः स्थितः ।
तस्य सङ्कलनञ्चक्रे भ्रातुर्ज्येष्ठस्य खेचरः ।
कोपामर्षविवृद्धाक्षो नागेन्द्र इव निःश्वसन् ॥ ११ ॥
जगामाथ स यत्रास्ते भ्रातृहा तस्य राक्षसः ।
पक्षवातेन महता चालयन् भूधरान् वरान् ॥ १२ ॥
वेगात् पयोदजालानि विक्षिपन् क्षतजेक्षणः ।
क्षणात् क्षयितशत्रुः स पद्भ्यां क्रान्तभूधरः ॥ १३ ॥
पानासक्तमतिं तत्र तं ददर्श निशाचरं ।
आताम्रवक्त्रनयनं हेमपर्यङ्कमाश्रितं ॥ १४ ॥
स्रग्दामापूरितशिखं हरिचन्दनभूषितं ।
केतकीपत्रगर्भाभैर्दन्तैर्घोरतराननं ॥ १५ ॥
वामोरुमाश्रितां चास्य ददर्शायतलोचनां ।
पत्नीं मदनिकां नाम पुंस्कोकिलकलस्वनां ॥ १६ ॥
ततो रोषपरीतात्मा कन्धरः कन्दरस्थितं ।
तमुवाच सुदुष्टात्मन्नेहि युध्यस्व वै मया ॥ १७ ॥
यस्माज्ज्येष्ठो मम भ्राता विश्रब्धो घातितस्त्वया ।
तस्मात्त्वां मदसंसक्तं नयिष्ये यमसादनं॥ १८ ॥
विश्वस्तघातिनां लोका ये च स्त्रीबालघातिनां ।
यास्यसे निरयान् सर्व्वांस्तांस्त्वमद्य मया हतः ॥ १९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्येवं पतगेन्द्रेण प्रोक्तं स्त्रीसन्निधौ तदा ।
रक्षः क्रोधसमाविष्टं प्रत्यभाषत पक्षिणं ॥ २० ॥
यदि ते निहतो भ्राता पौरुषं तद्धि दर्शितं ।
त्वामप्यद्य हनिष्येऽहं खड्गेनानेन खेचर ॥ २१ ॥
तिष्ठ क्षणं नाद्य जीवन् पतगाधम यास्यसि ।
इत्युक्त्वाञ्जनपुञ्जाभं विमलं खड्गमाददे ॥ २२ ॥
ततः पतगराजस्य यक्षाधिपभटस्य च ।
बभूव युद्धमतुलं यथा गरुडशक्रयोः ॥ २३ ॥
ततः स राक्षसः क्रोधात् खड्गमाविध्य वेगवत् ।
चिक्षेप पतगेन्द्राय निर्वाणाङ्गारवर्च्चसं ॥ २४ ॥
पतगेन्द्रश्च तं खड्गं किञ्चिदुत्प्लुत्य भूतलात् ।
वक्त्रेण जग्राह तदा गरुडः पन्नगं यथा ॥ २५ ॥
वक्त्रपादतलैर्भङ्क्त्वा चक्रे क्षोभमथाण्डजः ।
तस्मिन् भग्ने ततः खड्गे बाहुयुद्धमवर्त्तत ॥ २६ ॥
ततः पतगराजेन वक्षस्याक्रम्य राक्षसः ।
हस्तपादकरैराशु शिरसा च वियोजितः ॥ २७ ॥
तस्मिन्विनिहते सा स्त्री खगं शरणमभ्यगात् ।
किञ्चित् सञ्जातसन्त्रासा प्राह भार्य्या भवामि ते ॥ २८ ॥
तामादाय खगश्रेष्ठः स्वकं गृहमगात् पुनः ।
गत्वा स निष्कृतिं भ्रातुर्व्विद्युद्रूपनिपातनात् ॥ २९ ॥

कन्धरस्य च सा वेश्म प्राप्येच्छारूपधारिणी ।
मेनकातनया सुभ्रूः सौपर्णं रूपमाददे ॥ ३० ॥
तस्यां स जनयामास तार्क्षीन्नाम सुतान्तदा ।
मुनिशापाग्निविप्लुष्टां वपुमप्सरसां वरां ।
तस्या नाम तदा चक्रे तार्क्षीमिति विहङ्गमः ॥ ३१ ॥
मन्दपालसुताश्चासंश्चत्वारोऽमितबुद्धयः ।
जरितारिप्रभृतयो द्रोणान्ता द्विजसत्तमाः ॥ ३२ ॥
तेषां जघन्यो धर्म्मात्मा वेदवेदाङ्गपारगः ।
उपयेमे स तान्तार्क्षीं कन्धरानुमते शुभां ॥ ३३ ॥
कस्यचित्त्वथ कालस्य तार्क्षी गर्भमवाप ह ।
सप्तपक्षाहिते गर्भे कुरुक्षेत्रं जगाम सा ॥ ३४ ॥
कुरुपाण्डवयोर्युद्धे वर्त्तमाने सुदारुणे ।
भावित्वाच्चैव कार्य्यस्य रणमध्यं विवेश सा ॥ ३५ ॥
तत्रापश्यत् तदा युद्धं भगदत्तकिरीटिनोः ।
निरन्तरं शरैरासीदाकाशं शलभैरिव ॥ ३६ ॥
पार्थकोदण्डनिर्मुक्तमासन्नमतिवेगवत् ।
तस्या भल्लमहिश्यामं त्वचं चिच्छेद जाठरीं ॥ ३७ ॥
भिन्ने कोष्ठे शशाङ्काभं भूमावण्डचतुष्टयं ।
आयुषः सावशेषत्वात्तूलराशाविवापतत् ॥ ३८ ॥
तत्पातसमकालञ्च सुप्रतीकाद्गजोत्तमात् ।
पपात महती घण्टा वाणसञ्छिन्नबन्धना ॥ ३९ ॥
समं समन्तात् प्राप्ता तु निर्भिन्नधरणीतला ।

छादयन्ती खगाण्डानि स्थितानि पिशितोपरि ॥ ४० ॥
हते च तस्मिन्नृपतौ भगदत्ते नरेश्वरे ।
बहून्यहान्यभूद्युद्धं कुरुपाण्डवसैन्ययोः ॥ ४१ ॥
वृत्ते युद्धे धर्मपुत्रे गते शान्तनवान्तिकं ।
भीष्मस्य गदतोऽशेषान् श्रोतुं धर्मान्महात्मनः ॥ ४२ ॥
घण्टागतानि तिष्ठन्ति यत्राण्डानि द्विजोत्तम ।
आजगाम तमुद्देशं शमीको नाम संयमी ॥ ४३ ॥
स तत्र शब्दमशृणोच्चिचीकुचीति वाशतां ।
बाल्यादस्फुटवाक्यानां विज्ञानेऽपि परे सति ॥ ४४ ॥
अथर्षिः शिष्यसहितो घण्टामुत्पाट्य विस्मितः ।
अमातृपितृपक्षाणि शिशुकानि ददर्श ह ॥ ४५ ॥
तानि तत्र तथा भूमौ शमीको भगवान्मुनिः ।
दृष्ट्वा स विस्मयाविष्टः प्रोवाचानुगतान् द्विजान् ॥ ४६ ॥
सम्यगुक्तं द्विजाग्र्येण शुक्रेणोशनसा स्वयं ।
पलायनपरं दृष्ट्वा दैत्यसैन्यं सुरार्द्दितं ॥ ४७ ॥
न गन्तव्यं निवर्त्तध्वं कस्माद्व्रजत कातराः ।
उत्सृज्य शौर्य्ययशसी क्व गता न मरिष्यथ ॥ ४८ ॥
नश्यतो युध्यतो वापि तावद्भवति जीवितं ।
यावद्धातासृजत् पूर्व्वं न यावन्मनसेप्सितं ॥ ४९ ॥
एके म्रियन्ते स्वगृहे पलायन्तोऽपरे जनाः ।
भुञ्जन्तोऽन्नं तथैवापः पिबन्तो निधनं गताः ॥ ५० ॥
विलासिनस्तथैवान्ये कामयाना निरामयाः ।

अविक्षताङ्गाः शस्त्रैश्च प्रेतराजवशङ्गताः ॥ ५१ ॥
अन्ये तपस्यभिरता नीताः प्रेतनृपानुगैः ।
योगाभ्यासे रताश्चान्ये नैव प्रापुरमृत्युतां ॥ ५२ ॥
शम्बराय पुरा क्षिप्तं वज्रं कुलिशपाणिना ।
हृदयेऽभिहतस्तेन तथापि न मृतोऽसुरः ॥ ५३ ॥
तेनैव खलु वज्रेण तेनैवेन्द्रेण दानवाः ।
प्राप्ते काले हता दैत्यास्तत्क्षणान्निधनं गताः ॥ ५४ ॥
विदित्वैवं न सन्त्रासः कर्त्तव्यो विनिवर्त्तत ।
ततो निवृत्तास्ते दैत्यास्त्यक्त्वा मरणजं भयं ॥ ५५ ॥
इति शुक्रवचः सत्यं कृतमेभिः खगोत्तमैः ।
ये युद्धेऽपि न संप्राप्ताः पञ्चत्वमतिमानुषे ॥ ५६ ॥
क्वाण्डानां पतनं विप्राः क्व घण्टापतनं समं ।
क्व च मांसवसारक्तैर्भूमेरास्तरणक्रियाः ॥ ५७ ॥
केऽप्येते सर्व्वथा विप्रा नैते सामान्यपक्षिणः ।
दैवानुकूलता लोके महाभाग्यप्रदर्शिनी ॥ ५८ ॥
एवमुक्त्वा स तान् वीक्ष्य पुनर्व्वचनमब्रवीत् ।
निवर्त्तताश्रमं यात गृहीत्वा पक्षिबालकान् ॥ ५९ ॥
मार्जाराखुभयं यत्र नैषामण्डजजन्मनां ।
श्येनतो नकुलाद्वापि स्थाप्यन्तां तत्र पक्षिणः ॥ ६० ॥
द्विजाः किं वातियत्नेन मार्य्यन्ते कर्मभिः स्वकैः ।
रक्ष्यन्ते चाखिला जीवा यथैते पक्षिबालकाः ॥ ६१ ॥
तथापि यत्नः कर्त्तव्यो नरैः सर्व्वेषु कर्मसु ।

कुर्व्वन् पुरुषकारन्तु वाच्यतां याति नो सतां ॥ ६२ ॥

इति मुनिवरचोदितास्ततस्ते
मुनितनयाः परिगृह्य पक्षिणस्तान् ।
तरुविटपसमाश्रितालिसंघं
ययुरथ तापसरम्यमाश्रमं स्वं ॥ ६३ ॥

स चापि वन्यं मनसाभिकामितं
प्रगृह्य मूलं कुसुमं फलं कुशान् ।
चकार चक्रायुधरुद्रवेधसां
सुरेन्द्रवैवस्वतजातवेदसां ॥ ६४ ॥

अपाम्पतेर्गोष्पतिवित्तरक्षिणोः
समीरणस्यापि तथा द्विजोत्तमः ।
धातुर्विधातुस्त्वथ वैश्वदेविकाः
श्रुतिप्रयुक्ता विविधास्तु सत्क्रियाः ॥ ६५ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे चटकोत्पत्तिर्द्वितीयः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेयउवाच ॥

अहन्यहनि विप्रेन्द्र स तेषां मुनिसत्तमः ।
चकाराहारपयसा तथा गुप्त्या च पोषणं ॥ १ ॥
मासमात्रेण जग्मुस्ते भानोः स्यन्दनवर्त्मनि ।
कौतूहलविलोलाक्षैर्दृष्टा मुनिकुमारकैः ॥ २ ॥

दृष्ट्वा महीं सनगरां साम्भोनिधिसरिद्वरां ।
रथचक्रप्रमाणां ते पुनराश्रममागताः ॥ ३ ॥
श्रमक्लान्तान्तरात्मानो महात्मानो वियोनिजाः ।
ज्ञानञ्च प्रकटीभूतं तत्र तेषां प्रभावतः ॥ ४ ॥
ऋषेः शिष्यानुकम्पार्थं वदतो धर्म्मनिश्चयं ।
कृत्वा प्रदक्षिणं सर्व्वे चरणावभ्यवादयन् ॥ ५ ॥
ऊचुश्च मरणाद्घोरान्मोक्षिताः स्मस्त्वया मुने ।
आवासभक्ष्यपयसां त्वं नो दाता पिता गुरुः ॥ ६ ॥
गर्भस्थानां मृता माता पित्रा नैवापि पालिताः ।
त्वया नो जीवितं दत्तं शिशवो येन रक्षिताः ॥ ७ ॥
क्षितावक्षततेजास्त्वं कृमीणामिव शुष्यतां ।
गजघण्टां समुत्पाट्य कृतवान् दुःखरेचनं ॥ ८ ॥
कथं वर्द्धयुरबलाः खस्थान् द्रक्ष्याम्यहं कदा ।
कदा भूमेर्द्रुमं प्रासान् द्रक्ष्ये वृक्षान्तरं गतान् ॥ ९ ॥
कदा मे सहजा कान्तिः पांशुना नाशमेष्यति ।
एषां पक्षानिलोत्थेन मत्समीपविचारिणां ॥ १० ॥
इति चिन्तयता तात भवता प्रतिपालिताः ।
ते साम्प्रतं प्रवृद्धाः स्मः प्रबुद्धाः करवाम किं ॥ ११ ॥
इत्यृषिर्वचनं तेषां श्रुत्वा संस्कारवत् स्फुटं ।
शिष्यैः परिवृतः सर्व्वैः सह पुत्रेण शृङ्गिणा ॥ १२ ॥
कौतूहलपरो भूत्वा रोमाञ्चपटसंवृतः ।
उवाच तत्त्वतो ब्रूत प्रवृत्तेः कारणं गिरः ॥ १३ ॥

कस्य शापादियं प्राप्ता भवद्भिर्विक्रिया परा।
रूपस्य वचसश्चैव तन्मे वक्तुमिहार्हथ ॥ १४ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

विपुलस्वानिति ख्यातः प्रागासीन्मुनिसत्तमः।
तस्य पुत्रद्वयं जज्ञे सुकृषस्तुम्बुरुस्तथा ॥ १५ ॥
सुकृषस्य वयं पुत्राश्चत्वारः संयतात्मनः।
तस्यर्षेर्विनयाचारभक्तिनम्राः सदैव हि ॥ १६ ॥
तपश्चरणशक्तस्य शाम्यमानेन्द्रियस्य च।
यथाभिमतमस्माभिस्तदा तस्योपपादितं ॥ १७ ॥
समित्पुष्पादिकं सर्व्वं यच्चैवाभ्यवहारिकं।
एवं तत्राथ वसतां तस्यास्माकञ्च कानने ॥ १८ ॥
आजगाम महावर्ष्मा भग्नपक्षो जरान्वितः।
आताम्रनेत्रः स्रस्तात्मा पक्षी भूत्वा सुरेश्वरः ॥ १९ ॥
सत्यशौचक्षमाचारमतीवोदारमानसं।
जिज्ञासुस्तमृषिश्रेष्ठमस्मच्छापभवाय च ॥ २० ॥

पक्ष्युवाच ॥

द्विजेन्द्र मां क्षुधाविष्टं परित्रातुमिहार्हसि।
भक्षणार्थी महाभाग गतिर्भव ममातुला ॥ २१ ॥
विन्ध्यस्य शिखरे तिष्ठन् पक्षिपक्षेरितेन वै।
पतितोऽस्मि महाभाग श्वसनेनातिरंहसा ॥ २२ ॥
सोऽहं मोहसमाविष्टो भूमौ सप्ताहमस्मृतिः।

स्थितस्तत्राष्टमेनाह्ना चेतनां प्राप्तवानहं ॥ २३ ॥
प्राप्तचेताः क्षुधाविष्टो भवन्तं शरणं गतः ।
भक्ष्यार्थी विगतानन्दो दूयमानेन चेतसा ॥ २४ ॥
तत् कुरुष्वामलमते मत्त्राणायाचलां मतिं ।
प्रयच्छ भक्ष्यं विप्रर्षे प्राणयात्राक्षमं मम ॥ २५ ॥
स एवमुक्तः प्रोवाच तमिन्द्रं पक्षिरूपिणं ।
प्राणसन्धारणार्थाय दास्ये भक्ष्यं तवेप्सितं ॥ २६ ॥
इत्युक्त्वा पुनरप्येनमपृच्छत् स द्विजोत्तमः ।
आहारः कस्तवार्थाय उपकल्प्यो भवेन्मया ।
स चाह नरमांसेन तृप्तिर्भवति मे परा ॥ २७ ॥

ऋषिरुवाच ॥

कौमारं ते व्यतिक्रान्तमतीतं यौवनञ्च ते ।
वयसः परिणामस्ते वर्त्तते नूनमण्डज ॥ २८ ॥
यस्मिन्नराणां सर्व्वेषामशेषेच्छा निवर्त्तते ।
स कस्माद्वृद्धभावेऽपि सुनृशंसात्मको भवान् ॥ २९ ॥
क्व मानुषस्य पिशितं क्व वयश्चरमं तव ।
सर्व्वथा दुष्टभावानां प्रथमो नोपपद्यते ॥ ३० ॥
अथवा किं मयैतेन प्रोक्तेनास्ति प्रयोजनं ।
प्रतिश्रुत्य सदा देयमिति नो भावितं मनः ॥ ३१ ॥
इत्युक्त्वा तं स विप्रेन्द्रस्तथेति कृतनिश्चयः ।
शीघ्रमस्मान् समाहूय गुणतोऽनुप्रशस्य च ॥ ३२ ॥
उवाच क्षुब्धहृदयो मुनिर्वाक्यं सुनिष्ठुरं ।

विनयावनतान् सर्व्वान् भक्तियुक्तान् कृताञ्जलीन् ॥३३॥
कृतात्मानो द्विजश्रेष्ठा ऋणैर्युक्तामया सह ।
जातं श्रेष्ठमपत्यं वो यूयं मम यथा द्विजाः ॥ ३४ ॥
गुरुः पूज्यो यदि मतो भवतां परमः पिता ।
ततः कुरुत मे वाक्यं निर्व्यलीकेन चेतसा ॥ ३५ ॥
तद्वाक्यसमकालञ्च प्रोक्तमस्माभिरादृतैः ।
यद्वच्यति भवांस्तद्वै कृतमेवावधार्य्यतां ॥ ३६ ॥

ऋषिरुवाच ॥

मामेष शरणं प्राप्तो विहगः क्षुत्तृषान्वितः ।
युष्मन्मांसेन येनास्य क्षणं तृप्तिर्भवेत वै ॥ ३७ ॥
तृष्णाक्षयश्च रक्तेन तथा शीघ्रं विधीयतां ।
ततो वयं प्रव्यथिताः प्रकम्पोद्भूतसाध्वसाः ।
कष्टं कष्टमिति प्रोच्य नैतत् कर्मेति चाब्रुवन् ॥ ३८ ॥
कथं परशरीरस्य हेतोर्देहं स्वकं बुधः ।
विनाशयेद्घातयेद्वा यथाह्यात्मा तथा सुतः ॥ ३९ ॥
पितृदेवमनुष्याणां यान्युक्तानि ऋणानि वै ।
तान्यपाकुरुते पुत्त्रो न शरीरप्रदः सुतः ॥ ४० ॥
तस्मान्नैतत् करिष्यामो नो चीर्णं यत् पुरातनैः ।
जीवन् भद्राण्यवाप्नोति जीवन् पुण्यं करोति च ॥ ४१ ॥
मृतस्य देहनाशश्च धर्माद्युपरतिस्तथा ।
आत्मानं सर्व्वतो रक्ष्यमाहुर्धर्मविदो जनाः ॥ ४२ ॥
इत्थं श्रुत्वा वचोऽस्माकं मुनिः क्रोधादिव ज्वलन् ।

प्रोवाच पुनरप्यस्मान् निर्दहन्निव लोचनैः ॥ ४३ ॥
प्रतिज्ञातं वचो मह्यं यस्मान्नैतत् करिष्यथ।
तस्मान्मच्छापनिर्दग्धास्तिर्य्यग्योनौ प्रयास्यथ ॥ ४४ ॥
एवमुक्त्वा तदा सोऽस्मांस्तं विहङ्गममब्रवीत्।
अन्त्येष्टिमात्मनः कृत्वा शास्त्रतश्चौर्द्ध्वदेहिकं ॥ ४५ ॥
भक्षयस्व सुविस्रब्धो मामत्र द्विजसत्तम।
आहारीकृतमेतत्ते मया देहमिहात्मनः ॥ ४६ ॥
एतावदेव विप्रस्य ब्राह्मणत्वं प्रचक्ष्यते।
यावत् पतगजात्यग्र स्वसत्यपरिपालनं ॥ ४७ ॥
न यज्ञैर्दक्षिणावद्भिस्तत्पुण्यं प्राप्यते महत्।
कर्मणान्येन वा विप्रैर्यत् सत्यपरिपालनात् ॥ ४८ ॥
इत्यृषेर्वचनं श्रुत्वा सोऽन्तर्विस्मयनिर्भरः।
प्रत्युवाच मुनिं शक्रः पक्षिरूपधरस्तदा ॥ ४९ ॥
योगमास्थाय विप्रेन्द्र त्यजेदं स्वं कलेवरं।
जीवज्जन्तुं हि विप्रेन्द्र न भक्षामि कदाचन ॥ ५० ॥
तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा योगयुक्तोऽभवन्मुनिः।
तं तस्य निश्चयं ज्ञात्वा शक्रोऽप्याह स्वदेहभृत् ॥ ५१ ॥
भो भो विप्रेन्द्र बुध्यस्व बुद्ध्या बोध्यं बुधात्मक।
जिज्ञासार्थं मयाऽयं ते अपराधः कृतोऽनघ ॥ ५२ ॥
तत् क्षमस्वामलमते का चेच्छा क्रियतां तव।
पालनात् सत्यवाक्यस्य प्रीतिर्मे परमा त्वयि ॥ ५३ ॥
अद्य प्रभृति ते ज्ञानमैन्द्रं प्रादुर्भविष्यति।

तपस्यथ तथा धर्मे न ते विघ्नो भविष्यति ॥ ५४ ॥
इत्युक्त्वा तु गते शक्रे पिता कोपसमन्वितः ।
प्रणम्य शिरसास्माभिरिदमुक्तो महामुनिः ॥ ५५ ॥
बिभ्यतां मरणात्तात त्वमस्माकं महामते ।
क्षन्तुमर्हसि दीनानां जीवितप्रियता हि नः ॥ ५६ ॥
त्वगस्थिमांससंघाते पूयशोणितपूरिते ।
कर्त्तव्या न रतिर्यत्र तत्रास्माकमियं रतिः ॥ ५७ ॥
श्रूयताञ्च महाभाग यथा लोको विमह्यति ।
कामक्रोधादिभिर्दोषैरवशः प्रबलारिभिः ॥ ५८ ॥
प्रज्ञाप्राकारसंयुक्तमस्थिस्थूणं पुरं महत् ।
चर्मभित्तिमहारोधं मांसशोणितलेपनं ॥ ५९ ॥
नवद्वारं महायासं सर्व्वतः स्नायुवेष्टितं ।
नृपश्च पुरुषस्तत्र चेतनावानवस्थितः ॥ ६० ॥
मन्त्रिणौ तस्य बुद्धिश्च मनश्चैव विरोधिनौ ।
यतेते वैरनाशाय तावुभावितरेतरं ॥ ६१ ॥
नृपस्य तस्य चत्वारो नाशमिच्छन्ति विद्विषः ।
कामः क्रोधस्तथा लोभो मोहश्चान्यस्तथा रिपुः ॥ ६२ ॥
यदा तु स नृपस्तानि द्वाराण्यावृत्य तिष्ठति ।
तदा सुस्थबलश्चैव निरातङ्कश्च जायते ॥ ६३ ॥
जातानुरागो भवति शत्रुभिर्नाभिभूयते ॥ ६४ ॥
यदा तु सर्व्वद्वाराणि विवृतानि स मुञ्चति ।
रागो नाम तदा शत्रुर्नेत्रादिद्वारमृच्छति ॥ ६५ ॥

सर्व्वव्यापी महायामः पञ्चद्वारप्रवेशनः ।
तस्यानुमार्गं विशति तद्वै घोरं रिपुत्रयं ॥ ६६ ॥
प्रविश्याथ स वै तत्र द्वारैरिन्द्रियसंज्ञकैः ।
रागः संश्लेषमायाति मनसा च सहेतरैः ॥ ६७ ॥
इन्द्रियाणि मनश्चैव वशे कृत्वा दुरासदः ।
द्वाराणि च वशे कृत्वा प्राकारं नाशयत्यथ ॥ ६८ ॥
मनस्तस्याश्रितं दृष्ट्वा बुद्धिर्नश्यति तत्क्षणात् ।
अमात्यरहितस्तत्र पौरवर्गोज्झितस्तथा ॥ ६९ ॥
रिपुभिर्लब्धविवरः स नृपो नाशमृच्छति ।
एवं रागस्तथा मोहो लोभः क्रोधस्तथैव च ॥ ७० ॥
प्रवर्त्तन्ते दुरात्मानो मनुष्यस्मृतिनाशकाः ।
रागात् क्रोधः प्रभवति क्रोधाल्लोभोऽभिजायते ॥ ७१ ॥
लोभाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात् स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात् प्रणश्यति ॥ ७२ ॥
एवं प्रणष्टबुद्धीनां रागलोभानुवर्त्तिनां ।
जीविते च सलोभानां प्रसादं कुरु सत्तम ॥ ७३ ॥
योऽयं शापो भगवता दत्तः स न भवेत्तथा ।
न तामसीं गतिं कष्टां व्रजेम मुनिसत्तम ॥ ७४ ॥

ऋषिरुवाच ॥

यन्मयोक्तं न तन्मिथ्या भविष्यति कदाचन ।
न मे वागनृतं प्राह यावदद्येति पुत्रकाः ॥ ७५ ॥
दैवमत्र परं मन्ये धिक् पौरुषमनर्थकं ।

अकार्य्यं कारितो येन बलादहमचिन्तितं॥ ७६ ॥
यस्माच्च युष्माभिरहं प्रणिपत्य प्रसादितः।
तस्मात्तिर्य्यक्त्वमापन्नाः परं ज्ञानमवाप्स्यथ॥ ७७ ॥
ज्ञानदर्शितमार्गाश्च निर्धूतक्लेशकल्मषाः ।
मत्प्रसादादसन्दिग्धाः परां सिद्धिमवाप्स्यथ॥ ७८ ॥
एवं शप्ताः स्म भगवन् पित्रा दैववशात् पुरा।
ततः कालेन महता योन्यन्तरमुपागताः॥ ७९ ॥
जाताश्च रणमध्ये वै भवता परिपालिताः ।
वयमित्थं द्विजश्रेष्ठ खगत्वं समुपागताः ।
नास्त्यसाविह संसारे यो न दिष्टेन बाध्यते ॥ ८० ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इति तेषां वचः श्रुत्वा शमीको गगवान् मुनिः ।
प्रत्युवाच महाभागः समीपस्थायिनो द्विजान्॥ ८१ ॥
पूर्व्वमेव मया प्रोक्तं भवतां सन्निधाविदं।
सामान्यपक्षिणो नैते केऽप्येते द्विजसत्तमाः ।
ये युद्धेऽपि न संप्राप्ताः पञ्चत्वमतिमानुषे ॥ ८२ ॥
ततः प्रीतिमता तेन तेऽनुज्ञाता महात्मना ।
जग्मुः शिखरिणां श्रेष्ठं विन्ध्यं द्रुमलतायुतं ॥ ८३ ॥
यावदद्य स्थितास्तस्मिन्नचले धर्म्मपक्षिणः ।
तपःस्वाध्यायनिरताः समाधौ कृतनिश्चयाः ॥ ८४ ॥
इतिमुनिवरलब्धसत्क्रियास्ते
मुनितनया विहगत्वमभ्युपेताः ।

गिरिवरगहनेऽतिपुण्यतोये
यतमनसो निवसन्ति विन्ध्यपृष्ठे ॥ ८५ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे विन्ध्यप्राप्तिः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

एवन्ते द्रोणतनयाः पक्षिणो ज्ञानिनोऽभवन् ।
वसन्ति ह्यचले विन्ध्ये तानुपास्व च पृच्छ च ॥ १ ॥
इत्यृषेर्वचनं श्रुत्वा मार्कण्डेयस्य जैमिनिः ।
जगाम विन्ध्यशिखरं यत्र ते धर्मपक्षिणः ॥ २ ॥
तन्नगासन्नभूतश्च शुश्राव पठतां ध्वनिं ।
श्रुत्वा च विस्मयाविष्टश्चिन्तयामास जैमिनिः ॥ ३ ॥
स्थानसौष्ठवसम्पन्नं जितश्वासमविश्रमं ।
विस्पष्टमपदोषञ्च पठ्यते द्विजसत्तमैः ॥ ४ ॥
वियोनिमपि संप्राप्तानेतान्मुनिकुमारकान् ।
चित्रमेतदहं मन्ये न जहाति सरस्वती ॥ ५ ॥
बन्धुवर्गस्तथा मित्रं यच्चेष्टमपरं गृहे ।
त्यक्त्वा गच्छति तत् सर्व्वन्न जहाति सरस्वती ॥ ६ ॥
इति सञ्चिन्तयन्नेव विवेश गिरिकन्दरं ।
प्रविश्य च ददर्शासौ शिलापट्टगतान् द्विजान् ॥ ७ ॥

पठतस्तान् समालोक्य मुखदोषविवर्जितान्।
सोऽथ शोकेन हर्षेण सर्व्वानेवाभ्यभाषत ॥ ८ ॥
स्वस्त्यस्तु वो द्विजश्रेष्ठा जैमिनिं मां निबोधत।
व्यासशिष्यमनुप्राप्तं भवतां दर्शनोत्सुकं ॥ ९ ॥
मन्युर्न खलु कर्त्तव्यो यत् पित्रातीवमन्युना।
शप्ताः खगत्वमापन्नाः सर्व्वथा दिष्टमेव तत् ॥ १० ॥
स्फीतद्रव्ये कुले केचिज्जाताः किल मनस्विनः।
द्रव्यनाशे द्विजेन्द्रास्ते शबरेण सुसान्त्विताः ॥ ११ ॥
दत्वा याचन्ति पुरुषा हत्वा वध्यन्ति चापरे।
पातयित्वा च पात्यन्ते त एव तपसः क्षयात् ॥ १२ ॥
एतद्दृष्टं सुबहुशो विपरीतं तथा मया।
भावाभावसमुच्छेदैरजस्रं व्याकुलं जगत् ॥ १३ ॥
इति संचिन्त्य मनसा न शोकं कर्त्तुमर्हथ।
ज्ञानस्य फलमेतावच्छोकहर्षैरधृष्यता ॥ १४ ॥
ततस्ते जैमिनिं सर्व्वे पाद्यार्घ्याभ्यामपूजयन्।
अनामयञ्च पप्रच्छुः प्रणिपत्य महामुनिं ॥ १५ ॥
अथोचुः खगमाः सर्व्वे व्यासशिष्यं तपोनिधिं।
सुखोपविष्टं विश्रान्तं पक्षानिलहतक्लमं ॥ १६ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

अद्य नः सफलं जन्म जीवितञ्च सुजीवितं।
यत् पश्यामः सुरैर्वन्द्यं तव पादाम्बुजद्वयं ॥ १७ ॥
पितृकोपाग्निरुद्भूतो यो नो देहेषु वर्त्तते।

सोऽद्य शान्तिं गतो विप्र युष्मद्दर्शनवारिणा ॥ १८ ॥
कच्चित्ते कुशलं ब्रह्मन्नाश्रमे मृगपक्षिषु ।
वृक्षेष्वथ लतागुल्मत्वक्सारतृणजातिषु ॥ १९ ॥
अथवा नैतदुक्तं हि सम्यगस्माभिरादृतैः ।
भवता सङ्गमो येषां तेषामकुशलं कुतः ॥ २० ॥
प्रसादश्च क्रियताच ब्रूह्यागमनकारणं ।
देवानामिव संसर्गो भवतोऽभ्युदयो महान् ।
केनास्मद्भाग्यगुरुणा आनीतो दृष्टिगोचरं ॥ २१ ॥

जैमिनिरुवाच ॥

श्रूयतां द्विजशार्दूलाः कारणं येन कन्दरं ।
विन्ध्यस्येहागतो रम्यं रेवावारिकणोक्षितं ।
सन्देहान् भारते शास्त्रे तान् प्रष्टुं गतवानहं ॥ २२ ॥
मार्कण्डेयं महात्मानं पूर्व्वं भृगुकुलोद्वहं ।
तमहं पृष्टवान् प्राप्य सन्देहान् भारतं प्रति ॥ २३ ॥
स च पृष्टो मया प्राह सन्ति विन्ध्ये महाचले ।
द्रोणपुत्त्रा महात्मानस्ते वक्ष्यन्त्यर्थविस्तरं ॥ २४ ॥
तद्वाक्यचोदितश्चेममागतोऽहं महागिरिं ।
तत् शृणुध्वमशेषेण श्रुत्वा व्याख्यातुमर्हथ ॥ २५ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

विषये सति वक्ष्यामो निर्व्विशङ्कः शृणुष्व तत् ।
कथं तन्न वदिष्यामो यदस्मद्बुद्धिगोचरं ॥ २६ ॥
चतुर्ष्वपि हि वेदेषु धर्मशास्त्रेषु चैव हि ।

समस्तेषु तथाङ्गेषु यच्चान्यद्वेदसम्मितं ॥ २७ ॥
एतेषु गोचरोऽस्माकं बुद्धेर्ब्राह्मणसत्तम ।
प्रतिज्ञान्तु समावोढुं तथापि न हि शक्नुमः ॥ २८ ॥
तस्माद्वदस्व विश्रब्धं सन्दिग्धं यद्धि भारते ।
वच्यामस्तव धर्मज्ञ न चेन्मोहो भविष्यति ॥ २९ ॥

जैमिनिरुवाच ॥

सन्दिग्धानीह वस्तूनि भारतं प्रति यानि मे ।
शृणुध्वममलास्तानि श्रुत्वा व्याख्यातुमर्हथ ॥ ३० ॥
कस्मान्मानुषतां प्राप्तो निर्गुणोऽपि जनार्द्दनः ।
वासुदेवोऽखिलाधारः सर्व्वकारणकारणं ॥ ३१ ॥
कस्माच्च पाण्डुपुत्राणामेका सा द्रुपदात्मजा ।
पञ्चानां महिषी कृष्णा सुमहानत्र संशयः ॥ ३२ ॥
भेषजं ब्रह्महत्याया बलदेवो महाबलः ।
तीर्थयात्राप्रसङ्गेन कस्माच्चक्रे हलायुधः ॥ ३३ ॥
कथञ्च द्रौपदेयास्तेऽकृतदारा महारथाः ।
पाण्डुनाथा महात्मानो बधमापुरनाथवत् ॥ ३४ ॥
एतत् सर्व्वं कथ्यतां मे सन्दिग्धं भारतं प्रति ।
कृतार्थोऽहं सुखं येन गच्छेयं निजमाश्रमं ॥ ३५ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

नमस्कृत्य सुरेशाय विष्णवे प्रभविष्णवे ।
पुरुषायाप्रमेयाय शाश्वतायाव्ययाय च ॥ ३६ ॥
चतुर्व्यूहात्मने तस्मै त्रिगुणायागुणाय च ।

वरिष्ठाय गरिष्ठाय वरेण्यायामृताय च ॥ ३७ ॥
यस्मादण्वुतरन्नास्ति यस्मान्नास्ति बृहत्तरं ।
येन विश्वमिदं व्याप्तमजेन जगदादिना ॥ ३८ ॥
आविर्भावतिरोभावदृष्टादृष्टविलक्षणं ।
वदन्ति यत् सृष्टमिदं तथैवान्ते च संहृतं ॥ ३९ ॥
ब्रह्मणे चादिदेवाय नमस्कृत्य समाधिना ।
ऋक्सामान्युद्गिरन्वक्त्रैर्यः पुनाति जगत्त्रयं ॥ ४० ॥
प्रणिपत्य तथेशानमेकबाणविनिर्जितैः ।
यस्यासुरगणैर्यज्ञा विलुप्यन्ते न यज्विनां ॥ ४१ ॥
प्रवक्ष्यामो मतं कृत्स्नं व्यासस्याद्भुतकर्मणः ।
येन भारतमुद्दिश्य धर्माद्याः प्रकटीकृताः ॥ ४२ ॥
आपो नारा इति प्रोक्ता मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
अयनं तस्य ताः पूर्व्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥ ४३ ॥
स देवो भगवान् सर्व्वं व्याप्य नारायणो विभुः ।
चतुर्द्धा संस्थितो ब्रह्मन् सगुणो निर्गुणस्तथा ॥ ४४ ॥
एका मूर्त्तिरनिर्द्देश्या शुक्लां पश्यन्ति तां बुधाः ।
ज्वालामालोपरुद्धाङ्गी निष्ठा सा योगिनां परा ॥ ४५ ॥
दूरस्था चान्तिकस्था च विज्ञेया सा गुणातिगा ।
वासुदेवाभिधानोऽसौ निर्ममत्वेन दृश्यते ॥ ४६ ॥
रूपवर्णादयस्तस्या न भावाः कल्पनामयाः ।
अस्त्येव सा सदा शुद्धा सुप्रतिष्ठैकरूपिणी ॥ ४७ ॥
द्वितीया पृथिवीं मूर्ध्ना शेषाख्या धारयत्यधः ।

तामसी सा समाख्याता तिर्य्यक्त्वं समुपाश्रिता ॥ ४८ ॥
तृतीया कर्म कुरुते प्रजापालनतत्परा ।
सत्वोद्रिक्ता तु सा ज्ञेया धर्मसंस्थानकारिणी ॥ ४९ ॥
चतुर्थी जलमध्यस्था शेते पन्नगतल्पगा ।
रजस्तस्या गुणः सर्गं सा करोति सदैव हि ॥ ५० ॥
या तृतीया हरेर्मूर्त्तिः प्रजापालनतत्परा ।
सा तु धर्मव्यवस्थानं करोति नियतं भुवि ॥ ५१ ॥
प्रोद्भूतानसुरान् हन्ति धर्मविच्छित्तिकारिणः ।
पाति देवान् सतश्चान्यान् धर्मरक्षापरायणान् ॥ ५२ ॥
यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति जैमिने ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजत्यसौ ॥ ५३ ॥
भूत्वा पुरा वराहेण तुण्डेनापो निरस्य च ।
एकया दंष्ट्रयोत्खाता नलिनीव वसुन्धरा ॥ ५४ ॥
कृत्वा नृसिंहरूपञ्च हिरण्यकशिपुर्हतः ।
विप्रचित्तिमुखाश्चान्ये दानवा विनिपातिताः ॥ ५५ ॥
वामनादींस्तथैवान्यान्न संख्यातुमिहोत्सहे ।
अवतारांश्च तस्येह माथुरः साम्प्रतं त्वयं ॥ ५६ ॥
इति सा सात्त्विकी मूर्त्तिरवतारान् करोति वै ।
प्रद्युम्नेति च सा ख्याता रक्षाकर्मण्यवस्थिता ॥ ५७ ॥
देवत्वेऽथ मनुष्यत्वे तिर्य्यग्योनौ च संस्थिता ।
गृह्णाति तत्स्वभावञ्च वासुदेवेच्छया सदा ॥ ५८ ॥
इत्येतत्ते समाख्यातं कृतकृत्योऽपि यत्प्रभुः ।

मानुषत्वं गतो विष्णुः शृणुष्वास्योत्तरं पुनः ॥ ५९ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे चतुर्व्यूहावतारः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

त्वष्टृपुत्रे हते पूर्व्वं ब्रह्मन्निन्द्रस्य तेजसः ।
ब्रह्महत्याभिभूतस्य परा हानिरजायत ॥ १ ॥
तद्धर्मं प्रविवेशाथ शाक्रतेजोऽपचारतः ।
निस्तेजाश्चाभवच्छक्रो धर्म्मे तेजसि निर्गते ॥ २ ॥
ततः पुत्रं हतं श्रुत्वा त्वष्टा क्रुद्धः प्रजापतिः ।
अवलुञ्च्य जटामेकामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥
अद्य पश्यन्तु मे वीर्य्यं त्रयो लोकाः सदेवताः ।
स च पश्यतु दुर्बुद्धिर्ब्रह्महा पाकशासनः ॥ ४ ॥
स्वकर्माभिरतो येन मत्सुतो विनिपातितः ।
इत्युक्त्वा कोपरक्ताक्षो जटामग्नौ जुहाव तां ॥ ५ ॥
ततो वृत्रः समुत्तस्थौ ज्वालामाली महासुरः ।
महाकायो महादंष्ट्रो भिन्नाञ्जनचयप्रभः ॥ ६ ॥
इन्द्रशत्रुरमेयात्मा त्वष्टृतेजोऽपबृंहितः ।
अहन्यहनि सोऽवर्द्धदिषुपातं महाबलः ॥ ७ ॥
बधाय चात्मनो दृष्ट्वा वृत्रं शक्रो महासुरं ।
प्रेषयामास सप्तर्षीन् सन्धिमिच्छन् भयातुरः ॥ ८ ॥

सख्यञ्चक्रुस्ततस्तस्य वृत्रेण समयांस्तथा ।
ऋषयः प्रीतमनसः सर्व्वभूतहिते रताः ॥ ९ ॥
समयस्थितिमुल्लङ्घ्य यदा शक्रेण घातितः ।
वृत्रो हत्याभिभूतस्य तदा बलमशीर्य्यत ॥ १० ॥
तच्छक्रदेहविभ्रष्टं बलं मारुतमाविशत् ।
सर्व्वव्यापिनमव्यक्तं बलस्यैवाधिदैवतं ॥ ११ ॥
अहल्याञ्च यदा शक्रो गौतमं रूपमास्थितः ।
धर्षयामास देवेन्द्रस्तदा रूपमहीयत ॥ १२ ॥
अङ्गप्रत्यङ्गलावण्यं यदतीवमनोरमं ।
विहाय दुष्टं देवेन्द्रं नासत्यावगमत्ततः ॥ १३ ॥
धर्म्मेण तेजसा त्यक्तं बलहीनमरूपिणं ।
ज्ञात्वा सुरेशं दैतेयास्तज्जये चक्रुरुद्यमं ॥ १४ ॥
राज्ञामुद्रिक्तवीर्य्याणां देवेन्द्रं विजिगीषवः ।
कुलेष्वतिबला दैत्या अजायन्त महामुने ॥ १५ ॥
कस्यचित्त्वथ कालस्य धरणी भारपीडिता ।
जगाम मेरुशिखरं सदो यत्र दिवौकसां ॥ १६ ॥
तेषां सा कथयामास भूरिभारावपीडिता ।
दनुजात्मजदैत्योत्थं खेदकारणमात्मनः ॥ १७ ॥
एते भवद्भिरसुरा निहताः पृथुलौजसः ।
ते सर्व्वे मानुषे लोके जाता गेहेषु भूभृतां ॥ १८ ॥
अक्षौहिण्योहि बहुलास्तद्भारार्त्ता व्रजाम्यधः ।
तथा कुरुध्वं त्रिदशा यथा शान्तिर्भवेन्मम ॥ १९ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

तेजोभागैस्ततो देवा अवतेरुर्दिवो महीं ।
प्रजानामुपकारार्थं भूभारहरणाय च ॥ २० ॥
यदिन्द्रदेहजं तेजस्तन्मुमोच स्वयं वृषः ।
कुन्त्यां जातो महातेजास्ततो राजा युधिष्ठिरः ॥ २१ ॥
बलं मुमोच पवनस्ततो भीमो व्यजायत ।
शक्रवीर्य्याद्भवतश्चैव जज्ञे पार्थो धनञ्जयः ॥ २२ ॥
उत्पन्नौ यमजौ माद्र्यां शक्ररूपौ महाद्युती ।
पञ्चधा भगवानित्यमवतीर्णः शतक्रतुः ॥ २३ ॥
तस्योत्पन्ना महाभागा पत्नी कृष्णा हुताशनात् ॥ २४ ॥
शक्रस्यैकस्य सा पत्नी कृष्णा नान्यस्य कस्यचित् ।
योगीश्वराः शरीराणि कुर्व्वन्ति बहुलान्यपि ॥ २५ ॥
पञ्चानामेकपत्नीत्वमित्येतत् कथितं तव ।
श्रूयतां बलदेवोऽपि यथा यातः सरस्वतीं ॥ २६ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे इन्द्रविक्रिया ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

रामः पार्थैः परां प्रीतिं ज्ञात्वा कृष्णस्य लाङ्गली ।
चिन्तयामास बहुधा किं कृतं सुकृतं भवेत् ॥ १ ॥

कृष्णेन हि विना नाहं यास्ये दुर्य्योधनान्तिकं ।
पाण्डवान् वा समाश्रित्य कथं दुर्य्योधनं नृपं ॥ २ ॥
जामातरं तथा शिष्यं घातयिष्ये नरेश्वरं ।
तस्मान्न पार्थं यास्यामि नापि दुर्य्योधनं नृपं ॥ ३॥
तीर्थेष्वाप्लावयिष्यामि तावदात्मानमात्मना ।
कुरूणां पाण्डवानाञ्च यावदन्ताय कल्पते ॥ ४ ॥
इत्यामन्त्र्य हृषीकेशं पार्थदुर्य्योधनावपि ।
जगाम द्वारकां शौरिः स्वसैन्यपरिवारितः ॥ ५ ॥
गत्वा द्वारवतीं रामो हृष्टपुष्टजनाकुलां ।
श्वोगन्तव्येषु तीर्थेषु पपौ पानं हलायुधः ॥ ६ ॥
पीतपानो जगामाथ रैवतोद्यानमृद्धिमत् ।
हस्ते गृहीत्वा समदां रेवतीमप्सरोपमां ॥ ७ ॥
स्त्रीकदम्बकमध्यस्थो ययौ मत्तः पदा स्खलन् ।
ददर्श च वनं वीरो रमणीयमनुत्तमं ॥ ८ ॥
सर्व्वर्त्तुफलपुष्पाढ्यं शाखामृगगणाकुलं ।
पुण्यं पद्मवनोपेतं सपल्वलमहावनं ॥ ९ ॥
स शृण्वन् प्रीतिजननान् बहून्मदकलान् शुभान् ।
श्रोत्ररम्यान् सुमधुरान् शब्दान् खगमुखेरितान् ॥ १० ॥
सर्व्वर्त्तुफलभाराढ्यान् सर्व्वर्त्तुकुसुमोज्ज्वलान् ।
अपश्यत् पादपांस्तत्र विहगैरनुनादितान् ॥ ११ ॥
आम्रानाम्रातकान् भव्यान् नारिकेलान् सतिन्दकान् ।
आबिल्वकांस्तथा जीरान् दाडिमान् बीजपूरकान् ॥ १२ ॥

पनसान् लकुचान् मोचान् नीपांश्चातिमनोहरान् ।
पारावतांश्च कङ्कोलान् नलिनानम्लवेतसान् ॥ १३ ॥
भल्लातकानामलकांस्तिन्दुकांश्च महाफलान् ।
इङ्गुदान् करमर्दांश्च हरीतकविभीतकान् ॥ १४ ॥
एतानन्यांश्च स तरून् ददर्श यदुनन्दनः ।
तथैवाशोकपुन्नागकेतकीवकुलानथ ॥ १५ ॥
चम्पकान् सप्तपर्णांश्च कर्णिकारान् समालतीन् ।
पारिजातान् कोविदारान् मन्दारान् बदरांस्तथा ॥ १६ ॥
पाटलान् पुष्पितान् रम्यान् देवदारुद्रुमांस्तथा ।
सालांस्तालांस्तमालांश्च किंशुकान् वञ्जुलान् वरान् ॥१७॥
चकोरैः शतपत्रैश्च भृङ्गराजैस्तथा शुकैः ।
कोकिलैः कलविङ्कैश्च हारीतैर्जीवजीवकैः ॥ १८ ॥
प्रियपुत्रैश्चातकैश्च तथान्यैर्विविधैः खगैः ।
श्रोत्ररम्यं सुमधुरं कूजद्भिश्चाप्यधिष्ठितं ॥ १९ ॥
सरांसि च मनोज्ञानि प्रसन्नसलिलानि च ।
कुमुदैः पुण्डरीकैश्च तथा नीलोत्पलैः शुभैः ॥ २० ॥
कल्हारैः कमलैश्चापि आचितानि समन्ततः ।
कादम्बैश्चक्रवाकैश्च तथैव जलकुक्कुटैः ॥ २१ ॥
कारण्डवैः प्लवैर्हंसैः कूर्मैर्मद्गुभिरेव च ।
एभिश्चान्यैश्च कीर्णानि समन्ताज्जलचारिभिः ॥ २२ ॥
क्रमेणेत्थं वनं शौरिर्वीक्षमाणो मनोरमं ।
जगामानुगतः स्त्रीभिर्लतागृहमनुत्तमं ॥ २३ ॥

स ददर्श द्विजांस्तत्र वेदवेदाङ्गपारगान् ।
कौशिकान् भार्गवांश्चैव भारद्वाजान् सगौतमान् ॥ २४ ॥
विविधेषु च सम्भूतान् वंशेषु द्विजसत्तमान् ।
कथाश्रवणबद्धोत्कानुपविष्टान्महत्स च ॥ २५ ॥
कृष्णाजिनोत्तरीयेषु कुशेषु च बृषीषु च ।
सूतञ्च तेषां मध्यस्थं कथयानं कथाः शुभाः ॥ २६ ॥
पौराणिकीः सुरर्षीणामाद्यानां चरिताश्रयाः ।
दृष्ट्वा रामं द्विजाः सर्व्वे मधुपानारुणेक्षणं ॥ २७ ॥
मत्तोऽयमिति मन्वानाः समुत्तस्थुस्त्वरान्विताः ।
पूजयन्तो हलधरमृते तं सूतवंशजं ॥ २८ ॥
ततः क्रोधसमाविष्टो हली सूतं महाबलः ।
निजघान विवृत्ताक्षः क्षोभिताशेषदानवः ॥ २९ ॥
अध्यास्यति पदं ब्राह्मं तस्मिन् सूते निपातिते ।
निष्क्रान्तास्ते द्विजाः सर्व्वे वनात् कृष्णाजिनाम्बराः ॥ ३० ॥
अवधूतं तथात्मानं मन्यमानो हलायुधः ।
चिन्तयामास सुमहन्मया पापमिदं कृतं ॥ ३१ ॥
ब्राह्मं स्थानं गतो ह्येष यत् सूतोविनिपातितः ।
तथा हीमे द्विजाः सर्व्वे मामवेक्ष्य विनिर्गताः ॥ ३२ ॥
शरीरस्य च मे गन्धो लोहस्येवासुखावहः ।
आत्मानञ्चावगच्छामि ब्रह्मघ्नमिव कुत्सितं ॥ ३३ ॥
धिगमर्षं तथा मद्यमतिमानमभीरुतां ।
यैराविष्टेन सुमहन्मया पापमिदं कृतं ॥ ३४ ॥

तत्क्षयार्थं चरिष्यामि व्रतं द्वादशवार्षिकं ।
स्वकर्मख्यापनं कुर्व्वन् प्रायश्चित्तमनुत्तमं ॥ २५ ॥
अथ येयं समारब्धा तीर्थयात्रा मयाधुना ।
एतामेव प्रयास्यामि प्रतिलोमां सरस्वतीं ॥ ३६ ॥
अतो जगाम रामोऽसौ प्रतिलोमां सरस्वतीं ।
ततः परं शृणुध्वेमं पाण्डवेयकथाश्रयं ॥ ३७ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे बलदेवब्रह्महत्या ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ॥

धर्मपक्षिण ऊचुः ॥

हरिश्चन्द्रेति राजर्षिरासीत्त्रेतायुगे पुरा ।
धर्मात्मा पृथिवीपालः प्रोल्लसत्कीर्त्तिरुत्तमः ॥ १ ॥
न दुर्भिक्षं न च व्याधिर्नाकालमरणं नृणां ।
नाधर्मरुचयः पौरास्तस्मिन् शासति पार्थिवे ॥ २ ॥
बभूवुर्न तथोन्मत्ता धनवीर्य्यतपोमदैः ।
नाजायन्त स्त्रियश्चैव काश्चिदप्राप्तयौवनाः ॥ ३ ॥
स कदाचिन्महाबाहुररण्येऽनुसरन् मृगं ।
शुश्राव शब्दमसकृत् त्रायस्वेति च योषितां ॥ ४ ॥
स विहाय मृगं राजा माभैषीरित्यभाषत ।
मयि शासति दुर्मेधाः कोऽयमन्यायवृत्तिमान् ॥ ५ ॥

तत्क्रन्दितानुसारी च सर्व्वारम्भविघातकृत् ।
एतस्मिन्नन्तरे रौद्रो विघ्नराट् समचिन्तयत् ॥ ६ ॥
विश्वामित्रोऽयमतुलं तप आस्थाय वीर्य्यवान् ।
प्रागसिद्धाभवादीनां विद्याः साधयति व्रती ॥ ७ ॥
साध्यमानाः क्षमामौनचित्तसंयमिनाऽमुना ।
तावै भयार्त्ताः क्रन्दन्ति कथं कार्य्यमिदं मया ॥ ८ ॥
तेजस्वी कौशिकश्रेष्ठो वयमस्य सुदुर्बलाः ।
क्रोशन्त्येतास्तथा भीता दुष्पारं प्रतिभाति मे ॥ ९ ॥
अथवायं नृपः प्राप्तो माभैरिति वदन् मुहुः ।
इममेव प्रविश्याशु साधयिष्ये यथेप्सितं ॥ १० ॥
इति संचिन्त्य रौद्रेण विघ्नराजेन वै ततः ।
तेनाविष्टो नृपः कोपादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ११ ॥
कोऽयं बध्नाति वस्त्रान्ते पावकं पापकृन्नरः ।
बलोष्णतेजसा दीप्ते मयि पत्यावुपस्थिते ॥ १२ ॥
सोऽद्य मत्कार्मुकाक्षेपविदीपितदिगन्तरैः ।
शरैर्विभिन्नसर्व्वाङ्गो दीर्घनिद्रां प्रवेक्ष्यति ॥ १३ ॥
विश्वामित्रस्ततः क्रुद्धः श्रुत्वा तन्नृपतेर्वचः ।
क्रुद्धे चर्षिवरे तस्मिन्नेशुर्विद्याः क्षणेन ताः ॥ १४ ॥
स चापि राजा तं दृष्ट्वा विश्वामित्रन्तपोनिधिं ।
भीतः प्रावेपतात्यर्थं सहसाश्वत्थपर्णवत् ॥ १५ ॥
स दुरात्मन्निति यदा मुनिस्तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
ततः स राजा विनयात्प्रणिपत्याभ्यभाषत ॥ १६ ॥

भगवन्नेष धर्म्मो मे नापराधो मम प्रभो ।
न क्रोद्धुमर्हसि मुने निजधर्मरतस्य मे ॥ १७ ॥
दातव्यं रक्षितव्यञ्च धर्मज्ञेन महीक्षिता ।
चापञ्चोद्यम्य योद्धव्यं धर्मशास्त्रानुसारतः ॥ १८ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

दातव्यं कस्य के रक्ष्याः कैर्योद्धव्यञ्च ते नृप ।
क्षिप्रमेतत्समाचक्ष्व यद्यधर्मभयन्तव ॥ १९ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

दातव्यं विप्रमुख्येभ्यो ये चान्ये कृशवृत्तयः ।
रक्ष्या भीताः सदा युद्धं कर्त्तव्यं परिपन्थिभिः ॥ २० ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

यदि राजा भवान् सम्यग्राजधर्ममवेक्षते ।
निर्वेष्टुकामो विप्रोऽहं दीयतामिष्टदक्षिणा ॥ २१ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

एतद्राजा वचः श्रुत्वा प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
पुनर्जातमिवात्मानं मेने प्राह च कौशिकं ॥ २२ ॥
उच्यतां भगवन् यत्ते दातव्यमविशङ्कितं ।
दत्तमित्येव तद्विद्धि यद्यपि स्यात् सुदुर्लभं ॥ २३ ॥
हिरण्यं वा सुवर्णं वा पुत्त्रः पत्नी कलेवरं ।
प्राणा राज्यं पुरं लक्ष्मीर्यदभिप्रेतमात्मनः ॥ २४ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

राजन् प्रतिगृहीतोऽयं यस्ते दत्तः प्रतिग्रहः ।
प्रयच्छ प्रथमं तावद्दक्षिणां राजसूयिकीं ॥ २५ ॥

राजोवाच ॥

ब्रह्मंस्तामपि दास्यामि दक्षिणां भवतो ह्यहं ।
व्रियतां द्विजशार्द्दूल यस्तवेष्टः प्रतिग्रहः ॥ २६ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

ससागरां धरामेतां सभूभृद्ग्रामपत्तनां ।
राज्यञ्च सकलं वीर रथाश्वगजसंकुलं ॥ २७ ॥
कोष्टागारञ्च कोषञ्च यच्चान्यद्विद्यते तव ।
विना भार्य्याञ्च पुत्रञ्च शरीरञ्च तवानघ ॥ २८ ॥
धर्म्मञ्च सर्व्वधर्म्मज्ञ यो यान्तमनुगच्छति ।
बहुना वा किमुक्तेन सर्व्वमेतत् प्रदीयतां ॥ २९ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

प्रहृष्टेनैव मनसा सोऽविकारमुखो नृपः ।
तस्यर्षेर्व्वचनं श्रुत्वा तथेत्याह कृताञ्जलिः ॥ ३० ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

सर्व्वस्वं यदि मे दत्तं राज्यमुर्व्वी बलं धनं ।
प्रभुत्वं कस्य राजर्षे राज्यस्थे तापसे मयि ॥ ३१ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

यस्मिन्नपि मया काले ब्रह्मन्दत्ता वसुन्धरा ।
तस्मिन्नपि भवान् स्वामी किमुताद्य महीपतिः ॥ ३२ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

यदि राजंस्त्वया दत्ता मम सर्व्वा वसुन्धरा ।
यत्र मे विषये स्वाम्यं तस्मान्निष्क्रान्तुमर्हसि ॥ ३३ ॥
श्रोणीसूत्रादिसकलं मुक्त्वा भूषणसंग्रहं ।
तरुवल्कलमाबध्य सह पत्न्या सुतेन च ॥ ३४ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

तथेति चोक्त्वा कृत्वा च राजा गन्तुं प्रचक्रमे ।
स्वपत्न्या शैव्यया सार्द्धं बालकेनात्मजेन च ॥ ३५ ॥
व्रजतः स ततो रुद्ध्वा पन्थानं प्राह तं नृपं ।
क्व यास्यसीत्यदत्वा मे दक्षिणां राजसूयिकीं ॥ ३६ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

भगवन्राज्यमेतत्ते दत्तं निहतकण्टकं ।
अवशिष्टमिदं ब्रह्मन्नद्य देहत्रयं मम ॥ ३७ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

तथापि खलु दातव्या त्वया मे यज्ञदक्षिणा ।
विशेषतो ब्राह्मणानां हन्त्यदत्तं प्रतिश्रुतं ॥ ३८ ॥
यावत्तोषो राजसूये ब्राह्मणानां भवेन्नृप ।
तावदेव तु दातव्या दक्षिणा राजसूयिकी ॥ ३९ ॥
प्रतिश्रुत्य च दातव्यं योद्धव्यं चाततायिभिः ।
रक्षितव्यास्तथा चार्त्तास्त्वयैव प्राक् प्रतिश्रुतं ॥ ४० ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

भगवन् साम्प्रतं नास्ति दास्ये कालक्रमेण ते ।
प्रसादं कुरु विप्रर्षे सद्भावमनुचिन्त्य च ॥ ४१ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

किंप्रमाणो मया कालः प्रतीक्ष्यस्ते जनाधिप ।
शीघ्रमाचक्ष्व शापाग्निरन्यथा त्वां प्रधक्ष्यति ॥ ४२ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

मासेन तव विप्रर्षे प्रदास्ये दक्षिणाधनं ।
साम्प्रतं नास्ति मे वित्तमनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ ४३ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

गच्छ गच्छ नृपश्रेष्ठ स्वधर्ममनुपालय ।
शिवश्च तेऽध्वा भवतु मा सन्तु परिपन्थिनः ॥ ४४ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

अनुज्ञातः स गच्छेति जगाम वसुधाधिपः ।
प्रव्रज्यामनुचिता गन्तुमन्वगच्छत तं प्रिया ॥ ४५ ॥
तं सभार्य्यं नृपश्रेष्ठं निर्यान्तं ससुतं पुरात् ।
दृष्ट्वा प्रचुक्रुशुः पौरा राज्ञश्चैवानुयायिनः ॥ ४६ ॥
हा नाथ किं जहास्यस्मान् नित्यार्त्तिपरिपीडितान् ।
त्वं धर्म्मतत्परो राजन् पौरानुग्रहकृत्तथा ॥ ४७ ॥
नयास्मानपि राजर्षे यदि धर्ममवेक्षसे ।
मुहूर्त्तं तिष्ठ राजेन्द्र भवतो मुखपङ्कजं ॥ ४८ ॥
पिबामो नेत्रभ्रमरैः कदा द्रक्ष्यामहे पुनः ।
यस्य प्रयातस्य पुरो यान्ति पृष्ठे च पार्थिवाः ॥ ४९ ॥
तस्यानुयाति भार्य्येयं गृहीत्वा बालकं सुतं ।
यस्य भृत्याः प्रयातस्य यान्त्यग्रे कुञ्जरस्थिताः ॥ ५० ॥

स एष पङ्क्त्यां राजेन्द्रो हरिश्चन्द्रोऽद्य गच्छति ।
हा राजन् सुकुमारं ते सुभ्रु सुत्वचमुन्नसं ॥ ५१ ॥
पथि पांशुपरिक्लिष्टं मुखं कीदृग्भविष्यति ।
तिष्ठ तिष्ठ नृपश्रेष्ठ स्वधर्ममनुपालय ॥ ५२ ॥
आनृशंस्यं परो धर्मः क्षत्रियाणां विशेषतः ।
किं दारैः किं सुतैर्नाथ धनैर्धान्यैरथापि वा ॥ ५३ ॥
सर्व्वमेतत् परित्यज्य छायाभूता वयं तव ।
हा नाथ हा महाराज हा स्वामिन् किं जहासि नः ॥५४॥
यत्र त्वं तत्र हि वयं तत् सुखं यत्र वै भवान् ।
नगरन्तद्भवान् यत्र स स्वर्गो यत्र नो नृपः ॥ ५५ ॥
इति पौरवचः श्रुत्वा राजा शोकपरिप्लुतः ।
अतिष्ठत् स तदा मार्गे तेषामेवानुकम्पया ॥ ५६ ॥
विश्वामित्रोऽपि तं दृष्ट्वा पौरवाक्याकुलीकृतं ।
रोषामर्षविवृत्ताक्षः समागम्य वचोऽब्रवीत् ॥ ५७ ॥
धिक् त्वां दुष्टसमाचारमनृतं जिह्मभाषिणं ।
मम राज्यञ्च दत्वा यः पुनः प्राक्रष्टुमिच्छसि ॥ ५८ ॥
इत्युक्तः परुषन्तेन गच्छामीति सवेपथुः ।
ब्रुवन्नेवं ययौ शीघ्रमाकर्षन्दयितां करे ॥ ५९ ॥
कर्षतस्तां ततो भार्य्यां सुकुमारीं श्रमातुरां ।
सहसा दण्डकाष्ठेन ताडयामास कौशिकः ॥ ६० ॥
तां तथा ताडितां दृष्ट्वा हरिश्चन्द्रो महीपतिः ।
गच्छामीत्याह दुःखार्त्तो नान्यत् किञ्चिदुदाहरत् ॥ ६१॥

अथ विश्वे तदा देवाः पञ्च प्राहुः कृपालवः ।
विश्वामित्रःसुपापोऽयं लोकान् कान् समवाप्स्यति ॥ ६२ ॥
येनायं यज्वनां श्रेष्ठः स्वराज्यादवरोपितः ।
कस्य वा श्रद्धया पूतं सुतं सोमं महाध्वरे ।
पीत्वा वयं प्रयास्यामो मुदं मन्त्रपुरःसरं ॥ ६३ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

इति तेषां वचः श्रुत्वा कौशिकोऽतिरुषान्वितः ।
शशाप तान् मनुष्यत्वं सर्व्वे यूयमवाप्स्यथ ॥ ६४ ॥
प्रसादितश्च तैः प्राह पुनरेव महामुनिः ।
मानुषत्वेऽपि भवतां भविची नैव सन्ततिः ॥ ६५ ॥
न दारसंग्रहश्चैव भविता नच मत्सरः ।
कामक्रोधविनिर्मुक्ता भविष्यथ सुराः पुनः ॥ ६६ ॥
ततोऽवतेरुरंशैः स्वैर्देवास्ते कुरुवेश्मनि ।
द्रौपदीगर्भसम्भूताः पञ्च वै पाण्डुनन्दनाः ॥ ६७ ॥
एतस्मात् कारणात् पञ्च पाण्डवेया महारथाः ।
न दारसंग्रहं प्राप्ताः शापात्तस्य महामुनेः ॥ ६८ ॥
एतत्ते सर्व्वमाख्यातं पाण्डवेयकथाश्रयं ।
प्रश्नं चतुष्टयं गीतं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ६९ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे द्रौपदेयोत्पत्तिः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ॥

जैमिनिरुवाच ॥

भवद्भिरिदमाख्यातं यथाप्रश्नमनुक्रमात् ।
महत् कौतूहलं मेऽस्ति हरिश्चन्द्रकथां प्रति ॥ १ ॥
अहो महात्मना तेन प्राप्तं कृच्छ्रमनुत्तमं ।
कच्चित् सुखमनुप्राप्तं तादृगेव द्विजोत्तमाः ॥ २ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा स राजा प्रययौ शनैः ।
शैव्ययानुगतो दुःखी भार्य्यया बालपुत्रया ॥ ३ ॥
स गत्वा वसुधापालो दिव्यां वाराणसीं पुरीं ।
नैषा मनुष्यभोग्येति शूलपाणेः परिग्रहः ॥ ४ ॥
जगाम पद्भ्यां दुःखार्त्तः सह पत्न्यानुकूलया ।
पुरीप्रवेशे ददृशे विश्वामित्रमुपस्थितं ॥ ५ ॥
तं दृष्ट्वा समनुप्राप्तं विनयावनतोऽभवत् ।
प्राह चैवाञ्जलिं कृत्वा हरिश्चन्द्रो महामुनिं ॥ ६ ॥
इमे प्राणाः सुतश्चायमियं पत्नी मुने मम ।
येन ते कृत्यमस्त्याशु तद्गृहाणार्घ्यमुत्तमं ॥ ७ ॥
यद्वान्यत् कार्य्यमस्माभिस्तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ८ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

पूर्णः स मासो राजर्षे दीयतां मम दक्षिणा ।
राजसूयनिमित्तं हि स्मर्य्यते स्ववचो यदि ॥ ९ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

ब्रह्मन्नद्यैव संपूर्णो मासोऽम्लानतपोधन ।
तिष्ठत्येतद्दिनार्द्धं यत्तत् प्रतीक्षस्व मा चिरं ॥ १० ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

एवमस्तु महाराज आगमिष्याम्यहं पुनः ।
शापं तव प्रदास्यामि नचेदद्य प्रदास्यसि ॥ ११ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

इत्युक्त्वा प्रययौ विप्रो राजा चाचिन्तयत्तदा ।
कथमस्मै प्रदास्यामि दक्षिणा या प्रतिश्रुता ॥ १२ ॥
कुतः पुष्टानि मित्राणि कुतोऽर्थः साम्प्रतं मम ।
प्रतिग्रहः प्रदुष्टो मे नाहं यायामधः कथं ॥ १३ ॥
किमु प्राणान् विमुञ्चामि कान्दिशं याम्यकिञ्चनः ।
यदि नाशं गमिष्यामि अप्रदाय प्रतिश्रुतं ॥ १४ ॥
ब्रह्मस्वहृत् कृमिः पापो भविष्याम्यधमाधमः ।
अथवा प्रेष्यतां यास्ये वरमेवात्मविक्रयः ॥ १५ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

राजानं व्याकुलं दीनं चिन्तयानमधोमुखं ।
प्रत्युवाच तदा पत्नी बाष्पगद्गदया गिरा ॥ १६ ॥
त्यज चिन्तां महाराज स्वसत्यमनुपालय ।
श्मशानवद्वर्जनीयो नरः सत्यबहिष्कृतः ॥ १७ ॥
नातः परतरं धर्म्मं वदन्ति पुरुषस्य तु ।
यादृशं पुरुषव्याघ्र स्वसत्यपरिपालनं ॥ १८ ॥

अग्निहोत्रमधीतं वा दानाद्याश्चाखिलाः क्रियाः ।
भजन्ते तस्य वैफल्यं यस्य वाक्यमकारणं ॥ १९ ॥
सत्यमत्यन्तमुदितं धर्मशास्त्रेषु धीमतां ।
तारणायानृतं तद्वत् पातनायाकृतात्मनां ॥ २० ॥
सप्ताश्वमेधानाहृत्य राजसूयञ्च पार्थिवः ।
कृतिर्नाम च्युतः स्वर्गादसत्यवचनात् सकृत् ॥ २१ ॥
राजन् जातमपत्यं मे इत्युक्त्वा प्ररुरोद ह ।
बाष्पाम्बुप्लुतनेत्रान्तामुवाचेदं महीपतिः ॥ २२ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

विमुञ्च भद्रे सन्तापमयं तिष्ठति बालकः ।
उच्यतां वक्तुकामासि यद्वा त्वं गजगामिनि ॥ २३ ॥

पत्न्युवाच ॥

राजन् जातमपत्यं मे सतां पुत्रफलाः स्त्रियः ।
स मां प्रदाय वित्तेन देहि विप्राय दक्षिणां ॥ २४ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

एतद्वाक्यमुपश्रुत्य ययौ मोहं महीपतिः ।
प्रतिलभ्य च संज्ञां स विललापातिदुःखितः २५ ॥
महद्दुःखमिदं भद्रे यत्त्वमेवं ब्रवीषि मां ।
किन्तव स्मितसंलापा मम पापस्य विस्मृताः ॥ २६ ॥
हाहा कथं त्वया शक्यं वक्तुमेतत् शुचिस्मिते ।
दुर्वाच्यमेतद्वचनं कर्त्तुं शक्नोम्यहं कथं ॥ २७ ॥

इत्युक्त्वा स नरश्रेष्ठो धिग्धिगित्यसकृद्ब्रुवन् ।
निपपात महीपृष्ठे मूर्च्छयाभिपरिप्लुतः ॥ २८ ॥
शयानं भुवि तं दृष्ट्वा हरिश्चन्द्रं महीपतिं ।
उवाचेदं सकरुणं राजपत्नी सुदुःखिता ॥ २९ ॥

पत्न्युवाच ॥

हा महाराज कस्येदमपध्यानमुपस्थितं ।
यत्त्वं निपतितो भूमौ राङ्कवास्तरणोचितः ॥ ३० ॥
येन कोट्यग्रगोवित्तं विप्राणामपवर्जितं ।
स एष पृथिवीनाथो भूमौ स्वपिति मे पतिः ॥ ३१ ॥
हा कष्टं किं तवानेन कृतं देव महीक्षिता ।
यदिन्द्रोपेन्द्रतुल्योऽयं नीतः प्रस्वापनीं दशां ॥ ३२ ॥
इत्युक्त्वा सापि सुश्रोणी मूर्च्छिता निपपात ह ।
भर्त्तृदुःखमहाभारेणासह्येन निपीडिता ॥ ३३ ॥
तौ तथा पतितौ भूमावनाथौ पितरौ शिशुः ।
दृष्ट्वात्यन्तं क्षुधाविष्टः प्राह वाक्यं सुदुःखितः ॥ ३४ ॥
तात तात ददस्वान्नमम्बाम्ब भोजनं दद ।
क्षुन्मे बलवती जाता जिह्वाग्रं शुष्यते तथा ॥ ३५ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो विश्वामित्रो महातपाः ।
दृष्ट्वा तु तं हरिश्चन्द्रं पतितं भुवि मूर्च्छितं ॥ ३६ ॥
स वारिणा समभ्युक्ष्य राजानमिदमब्रवीत् ।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजेन्द्र तां ददस्वेष्टदक्षिणां ॥ ३७ ॥

ऋणं धारयतो दुःखमहन्यहनि वर्द्धते ।
आप्याय्यमानः स तदा हिमशीतेन वारिणा ॥ ३८ ॥
अवाप्य चेतनां राजा विश्वामित्रमवेक्ष्य च ।
पुनर्म्मोहं समापेदे स च क्रोधं ययौ मुनिः ॥ ३९ ॥
स समाश्वास्य राजानं वाक्यमाह द्विजोत्तमः ।
दीयतां दक्षिणा सा मे यदि धर्म्ममवेक्षसे ॥ ४० ॥
सत्येनार्कः प्रतपति सत्ये तिष्ठति मेदिनी ।
सत्यञ्चोक्तं परो धर्म्मः स्वर्गः सत्ये प्रतिष्ठितः ॥ ४१ ॥
अश्वमेधसहस्रञ्च सत्यञ्च तुलया धृतं ।
अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥ ४२ ॥
अथवा किं ममैतेन साम्ना प्रोक्तेन कारणं ।
अनार्य्ये पापसंकल्पे क्रूरे चानृतवादिनि ॥ ४३ ॥
त्वयि राज्ञि प्रभवति सद्भावः श्रूयतामयं ।
अद्य मे दक्षिणां राजन्न दास्यति भवान् यदि ॥ ४४ ॥
अस्ताचलं प्रयातेऽर्क्के शप्स्यामि त्वां ततो ध्रुवं ।
इत्युक्त्वा स ययौ विप्रो राजा चासीद्भयातुरः ॥ ४५ ॥
कान्दिग्भूतोऽधमो निःस्वो नृशंसधनिनार्द्दितः ।
भार्य्यास्य भूयः प्राहेदं क्रियतां वचनं मम ॥ ४६ ॥
मा शापानलनिर्द्दग्धः पञ्चत्वमुपयास्यसि ।
स तथा चोद्यमानस्तु राजा पत्न्या पुनः पुनः ॥ ४७ ॥
प्राह भद्रे करोम्येष विक्रयं तव निर्घृणः ।
नृशंसैरपि यत् कर्त्तुं न शक्यं तत् करोम्यहं ॥ ४८ ॥

यदि मे शक्यते वाणी वक्तुमीदृक् सुदुर्व्वचः ।
एवमुक्त्वा ततो भार्य्यां गत्वा नगरमातुरः ।
बाष्पापिहितकण्ठाक्षस्ततो वचनमब्रवीत् ॥ ४९ ॥

राजोवाच ।

भो भो नागरिकाः सर्व्वे शृणुध्वं वचनं मम ।
किं मां पृच्छथ कस्त्वं भो नृशंसोऽहममानुषः ॥ ५० ॥
राक्षसो वातिकठिनस्ततः पापतरोऽपि वा ।
विक्रेतुं दयितां प्राप्तो यो न प्राणांस्त्यजाम्यहं ॥ ५१ ॥
यदि वः कस्यचित् कार्य्यं दास्या प्राणेष्टया मम ।
स ब्रवीतु त्वरायुक्तो यावत् सन्धारयाम्यहं ॥ ५२ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

अथ वृद्धो द्विजः कश्चिदागत्याह नराधिपं ।
समर्पयस्व मे दासीमहं क्रेता धनप्रदः ॥ ५३ ॥
अस्ति मे वित्तमस्तोकं सुकुमारी च मे प्रिया ।
गृहकर्म्म न शक्नोति कर्त्तुमस्मात् प्रयच्छ मे ॥ ५४ ॥
कर्म्मण्यतावयोरूपशीलानां तव योषितः ।
अनुरूपमिदं वित्तं गृहाणार्पय मेऽबलां ॥ ५५ ॥
एवमुक्तस्य विप्रेण हरिश्चन्द्रस्य भूपतेः ।
व्यदीर्य्यत मनो दुःखान्न चैनं किञ्चिदब्रवीत् ॥ ५६ ॥
ततः स विप्रो नृपतेर्वल्कलान्ते दृढं धनं ।
बद्ध्वा केशेष्वथादाय नृपपत्नीमकर्षयत् ॥ ५७ ॥

रुरोद रोहिताश्वोऽपि दृष्ट्वा कृष्टान्तु मातरं ।
हस्तेन वस्त्रमाकर्षन् काकपक्षधरः शिशुः ॥ ५८ ॥

राजपत्न्युवाच ॥

मुञ्चार्य्य मुञ्च तावन्मां यावत् पश्याम्यहं शिशुं ।
दुर्लभं दर्शनं तात पुनरस्य भविष्यति ॥ ५९ ॥
पश्यैहि वत्स मामेवं मातरं दास्यतां गतां ।
मां मा स्प्राक्षीराजपुत्र अस्पृश्याहं तवाधुना ॥ ६० ॥
ततः स बालः सहसा दृष्ट्वा कृष्टान्तु मातरं ।
समभ्यधावदम्बेति रुदन् सास्राविलेक्षणः ॥ ६१ ॥
तमागतं द्विजः क्रेता बालमभ्याहनत् पदा ।
वदंस्तथापि सोऽम्बेति नैवामुञ्चत मातरं ॥ ६२ ॥

राजपत्न्युवाच ॥

प्रसादं कुरु मे नाथ क्रीणीष्वेमञ्च बालकं ।
क्रीतापि नाहं भवतो विनैनं कार्य्यसाधिका ॥ ६३ ॥
इत्थं ममाल्पभाग्यायाः प्रसादसुमुखो भव ।
मां संयोजय बालेन वत्सेनेव पयस्विनीं ॥ ६४ ॥

ब्राह्मण उवाच ॥

गृह्यतां वित्तमेतत्ते दीयतां बालको मम ।
स्त्रीपुंसोर्धर्मशास्त्रज्ञैः कृतमेव हि वेतनं ।
शतं सहस्रं लक्षञ्च कोटिमूल्यं तथा परैः ॥ ६५ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

तथैव तस्य तद्वित्तं बद्धोत्तरपटे ततः ।
प्रगृह्य बालकं माता सहैकस्थमबन्धयत् ॥ ६६ ॥
नीयमानौ तु तौ दृष्ट्वा भार्य्यापुत्रौ स पार्थिवः ।
विललाप सुदुःखार्त्तो निःश्वस्योष्णं पुनः पुनः ॥ ६७ ॥
यां न वायुर्न चादित्यो नेन्दुर्न च पृथग्जनः ।
दृष्टवन्तः पुरा पत्नीं सेयं दासीत्वमागता ॥ ६८ ॥
सूर्य्यवंशप्रसूतोऽयं सुकुमारकराङ्गुलिः ।
संप्राप्तो विक्रयं बालो धिङ्मामस्तु सुदुर्म्मतिं ॥ ६९ ॥
हा प्रिये हा शिशो वत्स ममानार्य्यस्य दुर्नयैः ।
दैवाधीनां दशां प्राप्तो न मृतोऽस्मि तथापि धिक् ॥ ७० ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

एवं विलपतो राज्ञः स विप्रोऽन्तरधीयत ।
वृक्षगेहादिभिस्तुङ्गैस्तावादाय त्वरान्वितः ॥ ७१ ॥
विश्वामित्रस्ततः प्राप्तो नृपं वित्तमयाचत ।
तस्मै समर्पयामास हरिश्चन्द्रोऽपि तद्धनं ॥ ७२ ॥
तद्वित्तं स्तोकमालोक्य दारविक्रयसम्भवं ।
शोकाभिभूतं राजानं कुपितः कौशिकोऽब्रवीत् ॥ ७३ ॥
क्षत्रबन्धो ममेमां त्वं सदृशीं यज्ञदक्षिणां ।
मन्यसे यदि तत् क्षिप्रं पश्य त्वं मे बलं परं ॥ ७४ ॥
तपसोऽद्य सुतप्तस्य ब्राह्मण्यस्यामलस्य च ।
मत्प्रभावस्य चोग्रस्य शुद्धस्याध्ययनस्य च ॥ ७५ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

अन्यां दास्यामि भगवन् कालः कश्चित् प्रतीक्ष्यतां ।
साम्प्रतं नास्ति विक्रीता पत्नी पुत्रश्च बालकः ॥ ७६ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

चतुर्भागः स्थितो योऽयं दिवसस्य नराधिप ।
एष एव प्रतीक्ष्यो मे वक्तव्यं नोत्तरं त्वया ॥ ७७ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

तमेवमुक्त्वा राजेन्द्रं निष्ठुरं निर्घृणं वचः ।
तदादाय धनं तूर्णं कुपितः कौशिको ययौ ॥ ७८ ॥
विश्वामित्रे गते राजा भयशोकाब्धिमध्यगः ।
सर्व्वाकारं विनिश्चित्य प्रोवाचोच्चैरधोमुखः ॥ ७९ ॥
वित्तक्रीतेन यो ह्यर्थी मया प्रेष्येण मानवः ।
स ब्रवीतु त्वरायुक्तो यावत्तपति भास्करः ॥ ८० ॥
अथाजगाम त्वरितो धर्मश्चण्डालरूपधृक् ।
दुर्गन्धो विकृतो रूक्षः श्मश्रुलो दन्तुरो घृणी ॥ ८१ ॥
कृष्णो लम्बोदरः पिङ्गरूक्षाक्षः परुषाक्षरः ।
गृहीतपक्षिपुञ्जश्च शवमाल्यैरलङ्कृतः ॥ ८२ ॥
कपालहस्तो दीर्घास्यो भैरवोऽतिवदन् मुहुः ।
श्वगणाभिवृतो घोरो यष्टिहस्तो निराकृतिः ॥ ८३ ॥

चण्डाल उवाच ॥

अहमर्थी त्वया शीघ्रं कथयस्वात्मवेतनं ।
स्तोकेन बहुना वापि येन वै लभ्यते भवान् ॥ ८४ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

तं तादृशमथालक्ष्य क्रूरदृष्टिं सुनिष्ठुरं ।
वदन्तमतिदुःशीलं कस्त्वमित्याह पार्थिवः ॥ ८५ ॥

चण्डाल उवाच ॥

चण्डालोऽहमिहाख्यातः प्रवीरेति पुरोत्तमे ।
विख्यातो बध्यबधको मृतकम्बलहारकः ॥ ८६ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

नाहं चण्डालदासत्वमिच्छेयं सुविगर्हितं ।
वरं शापाग्निना दग्धो न चण्डालवशं गतः ॥ ८७ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

तस्यैवं वदतः प्राप्तो विश्वामित्रस्तपोनिधिः ।
कोपामर्षविवृत्ताक्षः प्राह चेदं नराधिपं ॥ ८८ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

चण्डालोऽयमनल्पं ते दातुं वित्तमुपस्थितः ।
कस्मान्न दीयते मह्यमशेषा यज्ञदक्षिणा ॥ ८९ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

भगवन् सूर्य्यवंशोत्थमात्मानं वेद्मि कौशिक ।
कथं चण्डालदासत्वं गमिष्ये वित्तकामुकः ॥ ९० ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

यदि चण्डालवित्तं त्वमात्मविक्रयजं मम ।
न प्रदास्यसि कालेन शप्स्यामि त्वामसंशयं ॥ ९१ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

हरिश्चन्द्रस्ततो राजा चिन्तावस्थितजीवितः ।
प्रसीदेति वदन् पादावृषेर्जग्राह विह्वलः ॥ ९२ ॥
दासोऽस्म्यार्त्तोऽस्मि भीतोऽस्मि त्वद्भक्तश्च विशेषतः ।
कुरु प्रसादं विप्रर्षे कष्टश्चण्डालसङ्करः ॥ ९३ ॥
भवेयं वित्तशेषेण सर्व्वकर्मकरो वशः ।
तवैव मुनिशार्दूल प्रेष्यश्चित्तानुवर्त्तकः ॥ ९४ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

यदि प्रेष्यो मम भवान् चण्डालाय ततो मया ।
दासभावमनुप्राप्तो दत्तो वित्तार्व्वुदेन वै ॥ ९५ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

एवमुक्ते तदा तेन श्वपाको हृष्टमानसः ।
विश्वामित्राय तद्द्रव्यं दत्वा बद्ध्वा नरेश्वरं ॥ ९६ ॥
दण्डप्रहारसंभ्रान्तमतीवव्याकुलेन्द्रियं ।
इष्टबन्धुवियोगार्त्तमनयन्निजपत्तनं ॥ ९७ ॥
हरिश्चन्द्रस्ततो राजा वसंश्चण्डालपत्तने ।
प्रातर्मध्याह्नसमये सायञ्चैतदगायत ॥ ९८ ॥
बाला दीनमुखी दृष्ट्वा बालं दीनमुखं पुरः ।
मां स्मरत्यसुखाविष्टा मोचयिष्यति नौ नृपः ॥ ९९ ॥
उपात्तवित्तो विप्राय दत्वा वित्तमतोऽधिकं ।
न सा मां मृगशावाक्षी वेत्ति पापतरं कृतं ॥ १०० ॥

राज्यनाशः सुहृत्त्यागो भार्य्यातनयविक्रयः ।
प्राप्ता चण्डालता चेयमहो दुःखपरम्परा ॥ १०१ ॥
एवं स निवसन्नित्यं सस्मार दयितं सुतं ।
भार्य्याञ्चात्मसमाविष्टां हृतसर्व्वस्व आतुरः ॥ १०२ ॥
कस्य चित्त्वथ कालस्य मृतचेलापहारकः ।
हरिश्चन्द्रोऽभवद्राजा श्मशाने तद्वशानुगः ॥ १०३ ॥
चण्डालेनानुशिष्टश्च मृतचेलापहारिणा ।
शवागमनमन्विच्छन्निह तिष्ठ दिवानिशं ॥ १०४ ॥
इदं राज्ञेऽपि देयञ्च षड्भागन्तु शवं प्रति ।
त्रयस्तु मम भागाः स्युर्द्वौ भागौ तव वेतनं ॥ १०५ ॥
इति प्रतिसमादिष्टो जगाम शवमन्दिरं ।
दिशं तु दक्षिणां यत्र वाराणस्यां स्थितं तदा ॥ १०६ ॥
श्मशानं घोरसंनादं शिवाशतसमाकुलं ।
शवमौलिसमाकीर्णं दुर्गन्धं बहुधूमकं ॥ १०७ ॥
पिशाचभूतवेतालडाकिनीयक्षसंकुलं ।
गृध्रगोमायुसंकीर्णं श्ववृन्दपरिवारितं ॥ १०८ ॥
अस्थिसंघातसंकीर्णं महादुर्गन्धसंकुलं ।
नानामृतसुहृन्नादरौद्रकोलाहलायुतं ॥ १०९ ॥
हा पुत्र मित्र हा बन्धो भ्रातर्वत्स प्रियाद्य मे ।
हा पते भगिनि मातर्हा मातुल पितामह ॥ ११० ॥
मातामह पितः पौत्र क्व गतोऽस्येहि बान्धव ।
इत्येवं वदतां यत्र ध्वनिः संश्रूयते महान् ॥ १११ ॥

ज्वलन्मांसवसामेदच्छमच्छमितसंकुलं ॥ ११२ ॥
अर्द्धदग्धाः शवाः श्यामाविकसद्दन्तपंक्तयः ।
हसन्तीवाग्निमध्यस्थाः कायस्येयं दशा त्विति ॥ ११३ ॥
अग्नेश्चटचटाशब्दो वयसामस्थिपंक्तिषु ।
बान्धवाक्रन्दशब्दश्च पुक्कसेषु प्रहर्षजः ॥ ११४ ॥
गायतां भूतवेतालपिशाचगणरक्षसां ।
श्रूयते सुमहान् घोरः कल्पान्त इव निःस्वनः ॥ ११५ ॥
महामहिषकारीषगोशकृद्राशिसंकुलं ॥
तदुत्थभस्मकूटैश्च वृतं सास्थिभिरुन्नतैः ॥ ११६ ॥
नानोपहारस्रग्दीपकाकविक्षेपकालिकं ।
अनेकशब्दबहुलं श्मशानं नरकायते ॥ ११७ ॥
सवह्निगर्भैरशिवैः शिवारुतैर्निनादितं भीषणरावगह्वरं ।
भयं भयस्याप्युपसञ्जनैर्भृशं श्मशानमाक्रन्दविरावदारुणं ।
स राजा तत्र संप्राप्तो दुःखितः शोचनोद्यतः ॥ [११८॥]
हा भृत्या मन्त्रिणो विप्राः क्व तद्राज्यं विधे गतं ॥ ११९ ॥
हा शैव्ये पुत्र हा बाल मां त्यक्त्वा मन्दभाग्यकं ।
विश्वामित्रस्य दोषेण गताः कुत्रापि ते मम ॥ १२० ॥
इत्येवं चिन्तयंस्तत्र चण्डालोक्तं पुनः पुनः ।
मलिनो रूक्षसर्वाङ्गः केशवान् गन्धवान् ध्वजी ॥ १२१ ॥
लकुटी कालकल्पश्च धावंश्चापि ततस्ततः ।
अस्मिन् शव इदं मूल्यं प्राप्तं प्राप्स्यामि चाप्युत ॥ १२२ ॥
इदं मम इदं राज्ञे मुख्यचण्डालके त्विदं ।

इति धावन् दिशो राजा जीवन् योन्यन्तरं गतः ॥१२३॥
जीर्णकर्पटसुग्रन्थिकृतकन्यापरिग्रहः ।
चिताभस्मरजोलिप्तमुखबाहूदराङ्घ्रिकः ॥ १२४ ॥
नानामेदोवसामज्जलिप्तपाण्यङ्गुलिः श्वसन् ।
नानाशवोदनकृताहारतृप्तिपरायणः ॥ १२५ ॥
तदीयमाल्यसंश्लेषकृतमस्तकमण्डनः ।
न रात्रौ न दिवा शेते हा हेति प्रवदन् मुहुः ॥ १२६ ॥
एवं द्वादशमासास्तु नीताः शतसमोपमाः ।
स कदाचिन्नृपश्रेष्ठः श्रान्तो बन्धुवियोगवान् ॥ १२७ ॥
निद्राभिभूतो रूक्षाङ्गो निश्चेष्टः सुप्त एव च ।
तत्रापि शयनीये स दृष्टवानद्भुतं महत् ॥ १२८ ॥
श्मशानाभ्यासयोगेन दैवस्य बलवत्तया ।
अन्यदेहेन दत्वा तु गुरवे गुरुदक्षिणां ॥ १२९ ॥
तदा द्वादश वर्षाणि दुःखदानात्तु निष्कृतिः ।
आत्मानं स ददर्शाथ पुक्कसीगर्भसम्भवं ॥ १३० ॥
तत्रस्थश्चाप्यसौ राजा सोऽचिन्तयदिदं तदा ।
इतो निष्क्रान्तमात्रो हि दानधर्मं करोम्यहम् ॥ १३१ ॥
अनन्तरं स जातस्तु तदा पुक्कसबालकः ।
श्मशानमृतसंस्कारकरणेषु सदोद्यतः ॥ १३२ ॥
प्राप्ते तु सप्तमे वर्षे श्मशानेऽथ मृतो द्विजः ।
आनीतो बन्धुभिर्दृष्टस्तेन तत्राधनो गुणी ॥ १३३ ॥
मूल्यार्थिना तु तेनापि परिभूतास्तु ब्राह्मणाः ।

ऊचुस्ते ब्राह्मणास्तत्र विश्वामित्रस्य चेष्टितम् ॥ १३४ ॥
पापिष्ठमशुभं कर्म्म कुरु त्वं पापकारक ।
हरिश्चन्द्रः पुरा राजा विश्वामित्रेण पुक्कसः ॥ १३५ ॥
कृतः पुण्यविनाशेन ब्राह्मणस्वापनाशनात् ।
यदा न क्षमते तेषां तैः स शप्तो रूपा तदा ॥ १३६ ॥
गच्छ त्वं नरकं घोरमधुनैव नराधम ।
इत्युक्तमात्रे वचने स्वप्नस्थः स नृपस्तदा ॥ १३७ ॥
अपश्यद्यमदूतान् वै पाशहस्तान् भयावहान् ।
तैः सङ्गृहीतमात्मानं नीयमानं तदा बलात् ॥ १३८ ॥
पश्यति स्म भृशं खिन्नो हा मातः पितरश्च मे ।
एवं वादी स नरके तैलद्रोण्यां निपातितः ॥ १३९ ॥
क्रकचैः पाट्यमानस्तु क्षुरधाराभिरप्यधः ।
अन्धे तमसि दुःखार्त्तः पूयशोणितभोजनः ॥ १४० ॥
सप्तवर्षं मृतात्मानं पुक्कसत्वे ददर्श ह ।
दिनं दिनं तु नरके दह्यते पच्यतेऽन्यतः ॥ १४१ ॥
खिद्यते क्षोभ्यतेऽन्यत्र मार्यते पाट्यतेऽन्यतः ।
क्षार्यते दीप्यतेऽन्यत्र शीतवाताहतोऽन्यतः ॥ १४२ ॥
एकं दिनं वर्षशतप्रमाणं नरकेऽभवत् ।
तथा वर्षशतं तत्र श्रावितं नरके भटैः ॥ १४३ ॥
ततो निपातितो भूमौ विष्ठाशी श्वा व्यजायत ।
वान्ताशी शीतदग्धश्च मासमात्रे मृतोऽपि सः ॥ १४४ ॥
अथापश्यत् खरं देहं हस्तिनं वानरं पशुं ।

छागं विडालं कङ्कं च गामविं पक्षिणां कृमिम् ॥ १४५ ॥
मत्स्यं कूर्मं वराहञ्च श्वाविधं कुक्कुटं शुकं ।
शारिकां स्थावरांश्चैव सर्पमन्यांश्च देहिनः ॥ १४६ ॥
दिवसे दिवसे जन्म प्राणिनः प्राणिनस्तदा ।
अपश्यद्दुःखसन्तप्तो दिनं वर्षशतं तथा ॥ १४७ ॥
एवं वर्षशतं पूर्णं गतं तत्र कुयोनिषु ।
अपश्यच्च कदाचित् स राजा तत् स्वकुलोद्भवम् ॥ १४८ ॥
तत्र स्थितस्य तस्यापि राज्यं द्यूतेन हारितम् ।
भार्या हृता च पुत्रश्च स चैकाकी वनं गतः ॥ १४९ ॥
तत्रापश्यत् स सिंहं वै व्यादितास्यं भयावहम् ।
बिभक्षयिषुमायातं शरभेण समन्वितम् ॥ १५० ॥
पुनश्च भक्षितः सोऽपि भार्य्यां शोचितुमुद्यतः ।
हा शैव्ये क्व गतास्यद्य मामिहापास्य दुःखितं ॥ १५१ ॥
अपश्यत् पुनरेवापि भार्य्यां स्वां सहपुत्रकां ।
त्रायस्व त्वं हरिश्चन्द्र किं द्यूतेन तव प्रभो ॥ १५२ ॥
पुत्रस्ते शोच्यतां प्राप्तो भार्य्यया शैव्यया सह ।
स नापश्यत् पुनरपि धावमानः पुनः पुनः ॥ १५३ ॥
अथापश्यत् पुनरपि स्वर्गस्थः स नराधिपः ।
नीयते मुक्तकेशी सा दीना विवसना बलात् ॥ १५४ ॥
हाहावाक्यं प्रमुञ्चन्ती त्रायस्वेत्यसकृत्स्वना ।
अथापश्यत् पुनस्तत्र धर्मराजस्य शासनात् ॥ १५५ ॥
आक्रन्दन्त्यन्तरिक्षस्था आगच्छेह नराधिप ।

विश्वामित्रेण विश्वासो यमो राजंस्तवार्थतः ॥ १५६ ॥
इत्युक्त्वा सर्पपाशैस्तु नीयते बलवद्भिभुः ।
आज्ञदेवेन कथितं विश्वामित्रस्य चेष्टितं ॥ १५७ ॥
तत्रापि तस्य विकृतिर्नाधर्म्मोत्था व्यवर्द्धत ।
एताः सर्व्वा दशास्तस्य याः स्वप्ने सम्प्रदर्शिताः ॥ १५८ ॥
सर्व्वास्तास्तेन सम्भुक्ता यावद्वर्षाणि द्वादश ।
अतीते द्वादशे वर्षे नीयमानो भटैर्बलात् ॥ १५९ ॥
यमं सोऽपश्यदाकारादुवाच च नराधिपम् ।
विश्वामित्रस्य कोपोऽयं दुर्निवार्य्यो महात्मनः ॥ १६० ॥
पुत्रस्य ते मृत्युमपि प्रदास्यति स कौशिकः ।
गच्छ त्वं मानुषं लोकं दुःखशेषं च भुंच्व वै ॥
गतस्य तत्र राजेन्द्र श्रेयस्तव भविष्यति ॥ १६१ ॥
व्यतीते द्वादशे वर्षे दुःखस्यान्ते नराधिपः ।
अन्तरिक्षाच्च पतितो यमदूतैः प्रणोदितः ॥ १६२ ॥
पतितो यमलोकाच्च विबुद्धो भयसम्भ्रमात् ।
अहो कष्टमिति ध्यात्वा क्षते क्षारावसेवनं ॥ १६३ ॥
स्वप्ने दुःखं महद्दृष्टं यस्यान्तो नोपलभ्यते ।
स्वप्ने दृष्टं मया यत्तु किन्तु मे द्वादशाः समाः ॥ १६४ ॥
गतेत्यपृच्छत्तत्रस्थान् पुक्कसांस्तु स सम्भ्रमात् ।
नेत्युचुः केचित्तत्रस्था एवमेवापरेऽब्रवन् ॥ १६५ ॥
श्रुत्वा दुःखी तदा राजा देवान् शरणमोयिवान् ।
स्वस्ति कुर्व्वन्तु मे देवाः शैव्याया बालकस्य च ॥ १६६ ॥

नमो धर्म्माय महते नमः कृष्णाय वेधसे ।
परावराय शुद्धाय पुराणायाव्ययाय च ॥ १६७ ॥
नमो बृहस्पते तुभ्यं नमस्ते वासवाय च ।
एवमुक्त्वा स राजा तु युक्तः पुक्कसकर्म्मणि ॥ १६८ ॥
शवानां मूल्यकरणे पुनर्नष्टस्मृतिर्यथा ।
मलिनो जटिलः कृष्णो लकुटी विह्वलो नृपः ॥ १६९ ॥
नैव पुत्रो न भार्य्या तु तस्य वै स्मृतिगोचरे ।
नष्टोत्साहो राज्यनाशाच्छ्मशाने निवसंस्तदा ॥ १७० ॥
अथाजगाम स्वसुतं मृतमादाय लापिनी ।
भार्य्या तस्य नरेन्द्रस्य सर्पदष्टं हि बालकं ॥ १७१ ॥
हा वत्स हा पुत्र शिशो इत्येवं वदती मुहुः ।
कृशा विवर्णा विमनाः पांशुध्वस्तशिरोरुहा ॥ १७२ ॥

राजपत्नुवाच ॥

हा राजन्नाद्य बालं त्वं पश्यसीमं महीतले ।
रममाणं पुरा दृष्टं दष्टं पुष्टाहिना मृतं ॥ १७३ ॥
तस्या विलापशब्दन्तमाकर्ण्य स नराधिपः ।
जगाम त्वरितोऽचेति भविता मृतकम्बलः ॥ १७४ ॥
स तां रोरुदतीं भार्य्यां नाभ्यजानात्तु पार्थिवः ।
चिरप्रवाससन्तप्तां पुनर्जातामिवाबलां ॥ १७५ ॥
सापि तं चारुकेशान्तं पुरा दृष्ट्वा जटालकं ।
नाभ्यजानान्नृपसुता शुष्कवृक्षोपमं नृपं ॥ १७६ ॥
सोऽपि कृष्णपटे बालं दृष्ट्वाशीविषपीडितं ।

नरेन्द्रलक्षणोपेतं चिन्तामाप नरेश्वरः ॥ १७७ ॥
अहो कष्टं नरेन्द्रस्य कस्याप्येष कुले शिशुः ।
जातो नीतः कृतान्तेन कामप्याशां दुरात्मना ॥ १७८ ॥
एवं दृष्ट्वा हि मे बालं मातुरुत्सङ्गशायिनं ।
स्मृतिमभ्यागतो बालो रोहिताख्योऽब्जलोचनः ॥ १७९ ॥
सोऽप्येतामेव मे वत्सो वयोऽवस्थामुपागतः ।
नीतो यदि न घोरेण कृतान्तेनात्मनो वशं ॥ १८० ॥

राजपत्न्युवाच ॥

हा वत्स कस्य पापस्य अपध्यानादिदं महत् ।
दुःखमापतितं घोरं यस्यान्तो नोपलभ्यते ॥ १८१ ॥
हा नाथ राजन् भवता मामनाश्वास्य दुःखितां ।
क्वापि सन्तिष्ठता स्थाने विस्रब्धं स्थीयते कथं ॥ १८२ ॥
राज्यनाशः सुहृत्त्यागो भार्य्यातनयविक्रयः ।
हरिश्चन्द्रस्य राजर्षेः किं विधे न कृतं त्वया ॥ १८३ ॥
इति तस्या वचः श्रुत्वा राजा स्वस्थानतश्च्युतः ।
प्रत्यभिज्ञाय दयितां पुत्रञ्च निधनं गतं ॥ १८४ ॥
कष्टं शैव्येयमेषा हि स बालोऽयमितीरयन् ।
रुरोद दुःखसन्तप्तो मूर्च्छामभिजगाम च ॥ १८५ ॥
सा च तं प्रत्यभिज्ञाय तामवस्थामुपागतं ।
मूर्च्छिता निपपातार्त्ता निश्चेष्टा धरणीतले ॥ १८६ ॥
चेतः संप्राप्य राजेन्द्रो राजपत्नी च तौ समं ।
विलेपतुः सुसन्तप्तौ शोकभारावपीडितौ ॥ १८७ ॥

राजोवाच ॥

हा वत्स सुकुमारं ते स्वक्षिभ्रूनासिकालकं ।
पश्यतो मे मुखं दीनं हृदयं किं न दीर्य्यते ॥ १८८ ॥
तात तातेति मधुरं ब्रुवाणं स्वयमागतं ।
उपगुह्य वदिष्ये कं वत्स वत्सेति सौहृदात् ॥ १८९ ॥
कस्य जानुप्रणीतेन पिङ्गेन क्षितिरेणुना ।
ममोत्तरीयमुत्सङ्गं तथाङ्गं मलमेष्यति ॥ १९० ॥
अङ्गप्रत्यङ्गसम्भूतो मनोहृदयनन्दनः ।
मया कुपित्रा हा वत्स विक्रीतो येन वस्तुवत् ॥ १९१ ॥
हृत्वा राज्यमशेषं मे ससाधनधनं महत् ।
दैवाहिना नृशंसेन दष्टो मे तनयस्ततः ॥ १९२ ॥
अहं दैवाहिदष्टस्य पुत्रस्याननपङ्कजं ।
निरीक्षन्नपि घोरेण विषेणान्धीकृतोऽधुना ॥ १९३ ॥
एवमुक्त्वा तमादाय बालकं बाष्पगद्गदः ।
परिष्वज्य च निश्चेष्टो मूर्च्छया निपपात ह ॥ १९४ ॥

राजपत्न्युवाच ॥

अयं स पुरुषव्याघ्रः स्वरेणैवोपलक्ष्यते ।
विद्वज्जनमनश्चन्द्रो हरिश्चन्द्रो न संशयः ॥ १९५ ॥
तथास्य नासिका तुङ्गा अग्रतोऽधोमुखं गता ।
दन्ताश्च मुकुलप्रख्याः ख्यातकीर्त्तेर्महात्मनः ॥ १९६ ॥
श्मशानमागतः कस्मादद्यैष स नरेश्वरः ।
अपहाय पुत्रशोकं सापश्यत् पतितं पतिं ॥ १९७ ॥

प्रकृष्टा विस्मिता दीना भर्त्तृपुत्राधिपीडिता ।
वीक्षन्ती सा ततोऽपश्यत् भर्त्तृदण्डं जुगुप्सितं ॥ १९८ ॥
श्वपाकार्हमतो मोहं जगामायतलोचना ।
प्राप्य चेतश्च शनकैः सगद्गदमभाषत ॥ १९९ ॥
धिक् त्वां दैवातिकरुणं निर्म्मर्य्यादं जुगुप्सितं ।
येनायममरप्रख्यो नीतो राजा श्वपाकतां ॥ २०० ॥
राज्यनाशं सुहृत्त्यागं भार्य्यातनयविक्रयं ।
प्रापयित्वापि नो मुक्तश्चण्डालोऽयं कृतो नृपः ॥ २०१ ॥
हा राजन् जातसन्तापामित्थं मां धरणीतलात् ।
उत्थाप्य नाद्य पर्य्यङ्कमारोहेति किमुच्यते ॥ ॥ २०२ ॥
नाद्य पश्यामि ते छत्रं भृङ्गारमथवा पुनः ।
चामरं व्यजनञ्चापि कोऽयं विधिविपर्य्ययः ॥ २०३ ॥
यस्याग्रे व्रजतः पूर्व्वं राजानो भृत्यतां गताः ।
स्वोत्तरीयैरकुर्व्वन्त नीरजस्कं महीतलं ॥ २०४ ॥
सोऽयं कपालसंलग्नघटीघटनिरन्तरे ।
मृतनिर्म्माल्यसूत्रान्तर्गूढकेशे सुदारुणे ॥ २०५ ॥
वसानिस्यन्दसंशुष्कमहीपुटकमण्डिते ।
भस्माङ्गारार्द्धदग्धास्थिमज्जसंघट्टभीषणे ॥ २०६ ॥
गृध्रगोमायुनादार्त्तनष्टक्षुद्रविहङ्गमे ।
चिताधूमाततिरुचा नीलीकृतदिगन्तरे ॥ २०७ ॥
कुणपास्वादनमुदा संप्रहृष्टनिशाचरे ।
चरत्यमेध्ये राजेन्द्रः श्मशाने दुःखपीडितः ॥ २०८ ॥

एवमुक्त्वा समाश्लिष्य कण्ठं राज्ञो नृपात्मजा ।
कष्टशोकशताधारा विललापार्त्तया गिरा ॥ २०९ ॥

राजपत्न्युवाच ॥

राजन् स्वप्नोऽथ तथ्यं वा यदेतन्मन्यते भवान् ।
तत् कथ्यतां महाभाग मनो वै मुह्यते मम ॥ २१० ॥
यद्येतदेवं धर्म्मज्ञ नास्ति धर्म्मो सहायता ।
तथैव विप्रदेवादिपूजने पालने भुवः ॥ २११ ॥
नास्ति धर्म्मः कुतः सत्यमार्जवं चानृशंसता ।
यत्र त्वं धर्म्मपरमः स्वराज्यादवरोपितः ॥ २१२ ॥
इति तस्या वचः श्रुत्वा निःश्वस्योष्णं सगद्गदं ।
कथयामास तन्वङ्ग्या यथा प्राप्ता श्वपाकता ॥ २१३ ॥
रुदित्वा सापि सुचिरं निःश्वस्योष्णञ्च दुःखिता ।
स्वपुत्रमरणं भीरुर्यथा वृत्तं न्यवेदयत् ॥ २१४ ॥

राजोवाच ॥

प्रिये न रोचये दीर्घं कालं क्लेशमुपासितुम् ।
नात्मायत्तश्च तन्वङ्गि पश्य मे मन्दभाग्यतां ॥ २१५ ॥
चण्डालेनाननुज्ञातः प्रवेक्ष्ये ज्वलनं यदि ।
चण्डालदासतां यास्ये पुनरप्यन्यजन्मनि ॥ २१६ ॥
नरके च पतिष्यामि कीटकः कृमिभोजनः ।
वैतरण्यां महापूयवसासृक्स्नायुपिच्छिले ॥ २१७ ॥
असिपत्रवने प्राप्य च्छेदं प्राप्स्यामि दारुणं ।
तापं प्राप्स्यामि वा प्राप्य महारौरवरौरवौ ॥ २१८ ॥

मग्नस्य दुःखजलधौ पारः प्राणवियोजनं ।
एकोऽपि बालको योऽयमासीद्वंशकरः सुतः ॥ २१९ ॥
मम दैवाम्बुवेगेन मग्नः सोऽपि बलीयसा ।
कथं प्राणान् विमुञ्चामि परायत्तोऽस्मि दुर्गतः ॥ २२० ॥
अथवा नार्त्तिना क्लिष्टो नरः पापमवेक्षते ।
तिर्य्यक्त्वे नास्ति तद्दुःखं नासिपत्रवने तथा ॥ २२१ ॥
वैतरण्यां कुतस्तादृग् यादृशं पुत्रविप्लवे ।
सोऽहं सुतशरीरेण दीप्यमाने हुताशने ॥ २२२ ॥
निपतिष्यामि तन्वङ्गि चन्तव्यं कुकृतं मम ।
अनुज्ञाता च गच्छ त्वं विप्रवेश्म शुचिस्मिते ॥ २२३ ॥
मम वाक्यञ्च तन्वङ्गि निबोधादृतमानसा ।
यदि दत्तं यदि हुतं गुरवो यदि तोषिताः ॥ २२४ ॥
परत्र सङ्गमो भूयात् पुत्रेण सह च त्वया ।
इह लोके कुतस्त्वेतद्भविष्यति ममेङ्गितम् ॥ २२५ ॥
त्वया सह मम श्रेयो गमनं पुत्रमार्गणे ।
यन्मया हसता किञ्चिद्रहस्ये वा शुचिस्मिते ॥ २२६ ॥
अश्लीलमुक्तं तत् सर्वं क्षन्तव्यं मम याचतः ।
राजपत्नीति गर्व्वेण नावज्ञेयः स ते द्विजः ॥
सर्व्वयत्नेन ते तोष्यः स्वामिदैवतवच्छुभे ॥ २२७ ॥

राजपत्न्युवाच ।

अहमप्यत्र राजर्षे दीप्यमाने हुताशने ।
दुःखभारासहाद्यैव सह यास्यामि वै त्वया ॥ २२८ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

ततः कृत्वा चितां राजा आरोप्य तनयं स्वकं ।
भार्य्यया सहितश्चासौ बद्धाञ्जलिपुटस्तदा ॥ २२९ ॥
चिन्तयन् परमात्मानमीशं नारायणं हरिं ।
हृत्कोटरगुहासीनं वासुदेवं सुरेश्वरं ॥
अनादिनिधनं ब्रह्म कृष्णं पीताम्बरं शुभं ॥ २३० ॥
तस्य चिन्तयमानस्य सर्वे देवाः सवासवाः ।
धर्म्मं प्रमुखतः कृत्वा समाजग्मुस्त्वरान्विताः ॥ २३१ ॥
आगत्य सर्व्वे प्रोचुस्ते भो भो राजन् शृणु प्रभो ।
अयं पितामहः साक्षाद्धर्म्मश्च भगवान् स्वयं ॥ २३२ ॥
साध्याश्च विश्वे मरुतो लोकपालाः सवाहनाः ।
नागाः सिद्धाः सगन्धर्व्वा रुद्राश्चैव तथाश्विनौ ॥ २३३ ॥
एते चान्ये च बहवो विश्वामित्रस्तथैव च ।
विश्वत्रयेण यो मित्रं कर्त्तुं न शकितः पुरा ॥ २३४ ॥
विश्वामित्रस्तु ते मैत्रीमिष्टञ्चाहर्त्तुमिच्छति ।
आरुरोह ततः प्राप्तो धर्म्मः शक्रोऽथ गाधिजः ॥ २३५ ॥

धर्म्म उवाच ॥

मा राजन् साहसं कार्षीर्धर्म्मोऽहं त्वामुपागतः ।
तितिक्षादमसत्याद्यैः स्वगुणैः परितोषितः ॥ २३६ ॥

इन्द्र उवाच ॥

हरिश्चन्द्र महाभाग प्राप्तः शक्रोऽस्मि तेऽन्तिकं ।
त्वया सभार्य्यपुत्रेण जिता लोकाः सनातनाः ॥ २३७ ॥

आरोह त्रिदिवं राजन् भार्य्यापुत्त्रसमन्वितः ।
सुदुष्प्रापं नरैरन्यैर्जितमात्मीयकर्म्मभिः ॥ २३८ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

ततोऽमृतमयं वर्षमपमृत्युविनाशनं ।
इन्द्रः प्रासृजदाकाशाच्चितास्थानगतः प्रभुः ॥ २३९ ॥
पुष्पवर्षञ्च सुमहद्देवदुन्दुभिनिस्वनं ।
ततस्ततो वर्त्तमाने समाजे देवसंकुले ॥ २४० ॥
समुत्तस्थौ ततः पुत्त्रो राज्ञस्तस्य महात्मनः ।
सुकुमारतनुः सुस्थः प्रसन्नेन्द्रियमानसः ॥ २४१ ॥
ततो राजा हरिश्चन्द्रः परिष्वज्य सुतं क्षणात् ।
सभार्य्यः स्वश्रिया युक्तो दिव्यमाल्याम्बरान्वितः ॥ २४२ ॥
सुस्थः सम्पूर्णहृदयो मुदा परमया युतः ।
बभूव तत्क्षणादिन्द्रो भूयश्चैनमभाषत ॥ २४३ ॥
सभार्य्यस्त्वं सपुत्त्रश्च प्राप्स्यसे सद्गतिं परां ।
समारोह महाभाग निजानां कर्म्मणां फलैः ॥ २४४ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

देवराजाननुज्ञातः स्वामिना श्वपचेन वै ।
अगत्वा निष्कृतिं तस्य नारोक्ष्येऽहं सुरालयं ॥ २४५ ॥

धर्म्म उवाच ॥

तवैनं भाविनं क्लेशमवगम्यात्ममायया ।
आत्मा श्वपाकतां नीतो दर्शितं तच्च चापलं ॥ २४६ ॥

इन्द्र उवाच ॥

प्रार्थ्यते यत् परं स्थानं समस्तैर्मनुजैर्भुवि ।
तदारोह हरिश्चन्द्र स्थानं पुण्यकृतां नृणां ॥ २४७ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

देवराज नमस्तुभ्यं वाक्यञ्चैतन्निबोध मे ।
प्रसादसुमुखं यत्त्वां ब्रवीमि प्रश्रयान्वितः ॥ २४८ ॥
मच्छोकमग्नमनसः कोशलानगरे जनाः ।
तिष्ठन्ति तानपोह्याद्य कथं यास्याम्यहं दिवं ॥ २४९ ॥
ब्रह्महत्या गुरोर्घातो गोबधः स्त्रीबधस्तथा ।
तुल्यमेभिर्महापापं भक्तत्यागेऽप्युदाहृतं ॥ २५० ॥
भजन्तं भक्तमत्याज्यमदुष्टं त्यजतः सुखं ।
नेह नामुत्र पश्यामि तस्माच्छक्र दिवं ब्रज ॥ २५१ ॥
यदि ते सहिताः स्वर्गं मया यान्ति सुरेश्वर ।
ततोऽहमपि यास्यामि नरकं वापि तैः सह ॥ २५२ ॥

इन्द्र उवाच ॥

बहूनि पुण्यपापानि तेषां भिन्नानि वै पृथक् ।
कथं संघातभोग्यं त्वं भूयः स्वर्गमवाप्स्यसि ॥ २५३ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

शक्र भुङ्क्ते नृपो राज्यं प्रभावेण कुटुम्बिनां ।
यजते च महायज्ञैः कर्म्म पौर्त्तं करोति च ॥ २५४ ॥
तच्च तेषां प्रभावेण मया सर्व्वमनुष्ठितं

उपकर्त्तॄन् न सन्त्यक्ष्ये तानहं स्वर्गलिप्सया ॥ २५५ ॥
तस्माद्यन्मम देवेश किञ्चिदस्ति सुचेष्टितं ।
दत्तमिष्टमथो जप्तं सामान्यं तैस्तदस्तु नः ॥ २५६ ॥
बहुकालोपभोग्यं हि फलं यन्मम कर्म्मणः ।
तदस्तु दिनमप्येकं तैः समं त्वत्प्रसादतः ॥ २५७ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

एवं भविष्यतीत्युक्त्वा शक्रस्त्रिभुवनेश्वरः ।
प्रसन्नचेता धर्म्मश्च विश्वामित्रश्च गाधिजः ॥ २५८ ॥
विमानकोटिसम्बद्धं स्वर्गलोकान्महीतलं ।
गत्वायोध्याजनं प्राह दिवमारुह्यतामिति ॥ २५९ ॥
तदिन्द्रस्य वचः श्रुत्वा प्रीत्या तस्य च भूपतेः ।
आनीय रोहिताश्वञ्च विश्वामित्रो महातपाः ॥ २६० ॥
अयोध्याख्ये पुरे रम्ये सोऽभ्यसिञ्चन्नृपात्मजं ।
देवैश्च मुनिभिः सिद्धैरभिषिच्य नराधिपं ॥ २६१ ॥
राज्ञा सह तदा सर्व्वे हृष्टपुष्टसुहृज्जनाः ।
सपुत्रभृत्यदारास्ते दिवमारुरुहुर्जनाः ॥ २६२ ॥
पदे पदे विमानात्ते विमानमगमन्नराः ।
तदा सम्भूतहर्षोऽसौ हरिश्चन्द्रश्च पार्थिवः ॥ २६३ ॥
सम्प्राप्य भूतिमतुलां विमानैः स महीपतिः ।
आसाञ्चक्रे पुराकारे वप्रप्राकारसंवृते ॥ २६४ ॥
ततस्तस्यर्द्धिमालोक्य श्लोकं तत्रोशना जगौ ।
दैत्याचार्य्यो महाभागः सर्व्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ॥ २६५ ॥

शुक्र उवाच ॥

हरिश्चन्द्रसमो राजा न भूतो न भविष्यति ।
यः शृणोति स्वदुःखार्त्तः स सुखं महदाप्नुयात् ॥ २६६ ॥
स्वर्गार्थी प्राप्नुयात् स्वर्गं पुत्रार्थी पुत्रमाप्नुयात् ।
भार्य्यार्थी प्राप्नुयाद्भार्य्यां राज्यार्थी राज्यमाप्नुयात् ॥ २६७ ॥
अहो तितिक्षामाहात्म्यमहो दानफलं महत् ।
यदागतो हरिश्चन्द्रः पुरीञ्चेन्द्रत्वमाप्तवान् ॥ २६८ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

एतत्ते सर्व्वमाख्यातं हरिश्चन्द्रविचेष्टितं ।
अतःपरं कथाशेषः श्रूयतां मुनिसत्तम ॥ २६९ ॥
विपाको राजसूयस्य पृथिवीक्षयकारणं ।
तद्विपाकनिमित्तञ्च युद्धमाडिवकं महत् ॥ २७० ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे हरिश्चन्द्रोपाख्यानं ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

राज्यच्युते हरिश्चन्द्रे गते च त्रिदशालयं ।
निश्चक्राम महातेजा जलवासात् पुरोहितः ॥ १ ॥
वशिष्ठो द्वादशाब्दान्ते गङ्गापर्य्युषितो मुनिः ।
शुश्राव च समस्तन्तु विश्वामित्रविचेष्टितं ॥ २ ॥

हरिश्चन्द्रस्य नाशञ्च राज्ञश्चोदारकर्म्मणः ।
चण्डालसंप्रयोगञ्च भार्य्यातनयविक्रयं ॥ ३ ॥
स श्रुत्वा सुमहाभागः प्रीतिमानवनीपतौ ।
चकार कोपं तेजस्वी विश्वामित्रमृषिम्प्रति ॥ ४ ॥

वशिष्ठ उवाच ॥

मम पुत्रशतं तेन विश्वामित्रेण घातितं ।
तत्रापि नाभवत्क्रोधस्तादृशो यादृशोऽद्य मे ॥ ५ ॥
श्रुत्वा नराधिपमिमं स्वराज्यादवरोपितं ।
महात्मानं महाभागं देवब्राह्मणपूजकं ॥ ६ ॥
यस्मात् स सत्यवाक् शान्तः शत्रावपि विमत्सरः ।
अनागाश्चैव धर्म्मात्मा अप्रमत्तो मदाश्रयः ॥ ७ ॥
सपत्नीभृत्यपुत्रस्तु प्रापितोऽन्त्यां दशां नृपः ।
स राज्याच्च्यावितोऽनेन बहुशश्च खिलीकृतः ॥ ८ ॥
तस्माद्दुरात्मा ब्रह्मद्विट् प्राज्ञानामवरोपितः ।
मच्छापोपहतो मूढः स बकत्वमवाप्स्यति ॥ ९ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

श्रुत्वा शापं महातेजा विश्वामित्रोऽपि कौशिकः ।
त्वमप्याडिर्भवस्वेति प्रतिशापमयच्छत ॥ १० ॥
अन्योन्यशापात्तौ प्राप्तौ तिर्य्यक्त्वं परमद्युती ।
वशिष्ठः स महातेजा विश्वामित्रश्च कौशिकः ॥ ११ ॥
अन्यजातिसमायोगं गतावप्यमितौजसौ ।
युयुधातेऽतिसंरब्धौ महाबलपराक्रमौ ॥ १२ ॥

योजनानां सहस्रे द्वे प्रमाणेनाडिरुच्छ्रितः ।
यन्नवत्यधिकं ब्रह्मन् सहस्रचितयं वकः ॥ १३ ॥
तौ तु पक्षप्रहाराभ्यामन्योन्यस्योरुविक्रमौ ।
प्रहरन्तौ भयं तीव्रं प्रजानाञ्चक्रतुस्तदा ॥ १४ ॥
विधूय पक्षाणि वको रक्तोद्वृत्ताच्चिराहनत् ।
आडिं सोऽप्युन्नतग्रीवो वकं पद्भ्रामताडयत् ॥ १५ ॥
तयोः पक्षानिलापास्ताः प्रपेतुर्गिरयो भुवि ।
गिरिप्रपाताभिहता चकम्पे च वसुन्धरा ॥ १६ ॥
क्ष्मा कम्पमाना जलधीनुद्वृत्तांश्चकार च ।
ननाम चैकपार्श्वेन पातालगमनोन्मुखी ॥ १७ ॥
केचिद्गिरिनिपातेन केचिदम्भोधिवारिणा ।
केचिन्महीसञ्चलनात् प्रययुः प्राणिनः क्षयं ॥ १८ ॥
इति सर्वं परित्रस्तं हाहाभूतमचेतनं ।
जगदासीत्सुसम्भ्रान्तं पर्य्यस्तक्षितिमण्डलं ॥ १९ ॥
हा वत्स हा कान्त शिशो प्रयाह्येषोऽस्मि संस्थितः ।
हा प्रिये कान्त शैलोऽयं पतत्याशु पलायतां ॥ २० ॥
इत्याकुलीकृते लोके सन्त्रासविमुखे तदा ।
सुरैः परिवृतः सर्व्वैराजगाम पितामहः ॥ २१ ॥
प्रत्युवाच च विश्वेशस्तावुभावतिकोपितौ ।
युद्धं वां विरमत्वेतल्लोकाः स्वास्थ्यं व्रजन्तु च ॥ २२ ॥
शृण्वन्तावपि तौ वाक्यं ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
कोपामर्षसमाविष्टौ युयुधाते न तस्थतुः ॥ २३ ॥

ततः पितामहो देवस्तं दृष्ट्वा लोकसंक्षयं ।
तयोश्च हितमन्विच्छन् तिर्य्यग्भावमपानुदत् ॥ २४ ॥
ततस्तौ पूर्व्वदेहस्थौ प्राह देवः प्रजापतिः ।
व्युदस्ते तामसे भावे वशिष्ठकौशिकर्षभौ ॥ २५ ॥
जहि वत्स वशिष्ठ त्वं त्वञ्च कौशिक सत्तम ।
तामसं भावमाश्रित्य ईदृग्युद्धं चिकीर्षितं ॥ २६ ॥
राजसूयविपाकोऽयं हरिश्चन्द्रस्य भूपतेः ।
युवयोर्विग्रहश्चायं पृथिवीक्षयकारकः ॥ २७ ॥
नचापि कौशिकश्रेष्ठस्तस्य राज्ञोऽपराध्यते ।
स्वर्गप्राप्तिकरो ब्रह्मन्नुपकारपदे स्थितः ॥ २८ ॥
तपोविघ्नस्य कर्त्तारौ कामक्रोधवशं गतौ ।
परित्यजत भद्रं वो ब्रह्म हि प्रचुरं बलं ॥ २९ ॥
एवमुक्तौ ततस्तेन लज्जितौ तावुभावपि ।
क्षमयामासतुः प्रीत्या परिष्वज्य परस्परं ॥ ३० ॥
ततः सुरैर्वन्द्यमानो ब्रह्मा लोकं निजं ययौ ।
वशिष्ठोऽप्यात्मनः स्थानं कौशिकोऽपि स्वमाश्रमं ॥ ३१ ॥
एतदाडिवकं युद्धं हरिश्चन्द्रकथान्तथा ।
कथयिष्यन्ति ये मर्त्याः सम्यक् श्रोष्यन्ति चैव ये ॥ ३२ ॥
तेषां पापापनोदन्तु श्रुतं ह्येव करिष्यति ।
नचैव विघ्नकार्य्याणि भविष्यन्ति कदाचन ॥ ३३ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे आडिवकयुद्धं ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ॥

जैमिनिरुवाच ॥

संशयं द्विजशार्द्दूलाः प्रब्रूत मम पृच्छतः।
आविर्भावतिरोभावौ भूतानां यच्च संस्थितौ ॥ १ ॥
कथं सञ्जायते जन्तुः कथं वा स विवर्द्धते।
कथं वोदरमध्यस्थस्तिष्ठत्यङ्गनिपीडितः ॥ २ ॥
निष्क्रान्तिमुदरात् प्राप्य कथं वा वृद्धिमृच्छति।
उत्क्रान्तिकाले च कथं चिद्भावेन वियुज्यते ॥ ३ ॥
कृत्स्नो मृतस्तथाश्नाति उभे सुकृतदुष्कृते।
कथन्ते च तथा तस्य फलं सम्पादयन्त्युत ॥ ४ ॥
कथं न जीर्य्यते तत्र पिण्डीकृत इवाशये।
स्त्रीकोष्ठे यत्र जीर्य्यन्ते भुक्तानि सुगुरूण्यपि ॥
भक्ष्याणि तत्र नो जन्तुर्जीर्य्यते कथमल्पकः ॥ ५ ॥
एतन्मे ब्रूत सकलं सन्देहोक्तिविवर्जितं।
तदेतत् परमं गुह्यं यत्र मुह्यन्ति जन्तवः ॥ ६ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

प्रश्नभारोऽयमतुलस्त्वयास्मासु निवेशितः।
दुर्भाव्यः सर्व्वभूतानां भावाभावसमाश्रितः ॥ ७ ॥
तं शृणुष्व महाभाग यथा प्राह पितुः पुरा।
पुत्त्रः परमधर्म्मात्मा सुमतिर्नाम नामतः ॥ ८ ॥
ब्राह्मणो भार्गवः कश्चित् सुतमाह महामतिः।

कृतोपनयनं शान्तं सुमतिं जडरूपिणं ॥ ९ ॥
वेदानधीस्व सुमते यथानुक्रममादितः ।
गुरुशुश्रूषणे व्यग्रो भैक्षान्नकृतभोजनः ॥ १० ॥
ततो गार्हस्थ्यमास्थाय चेष्ट्वा यज्ञाननुत्तमान् ।
इष्टमुत्पादयापत्यमाश्रयेथा वनन्ततः ॥ ११ ॥
वनस्थश्च ततो वत्स परिव्राट निष्परिग्रहः ।
एवमाप्स्यसि तद्ब्रह्म यत्र गत्वा न शोचसि ॥ १२ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

इत्येवमुक्तो बहुशो जडत्वान्नाह किञ्चन ।
पितापि तं सुबहुशः प्राह प्रीत्या पुनः पुनः ॥ १३ ॥
इति पित्रा सुतस्नेहात् प्रलोभि मधुराक्षरं ।
स चोद्यमानो बहुशः प्रहस्येदमथाब्रवीत् ॥ १४ ॥
तातैतत् बहुशोऽभ्यस्तं यत्त्वयाद्योपदिश्यते ।
तथैवान्यानि शास्त्राणि शिल्पानि विविधानि च ॥ १५ ॥
जन्मनामयुतं साग्रं मम स्मृतिपथं गतं ।
निर्वेदाः परितोषाश्च क्षयवृद्ध्युदये रताः ॥ १६ ॥
शत्रुमित्रकलत्राणां वियोगाः सङ्गमास्तथा ।
मातरो विविधा दृष्टाः पितरो विविधास्तथा ॥ १७ ॥
अनुभूतानि सौख्यानि दुःखानि च सहस्रशः ।
बान्धवा बहवः प्राप्ताः पितरश्च पृथग्विधाः । १८ ॥
विण्मूत्रपिच्छिले स्त्रीणां तथा कोष्ठे मयोषितं ।
पीडाश्च सुभृशं प्राप्ता रोगाणाञ्च सहस्रशः ॥ १९ ॥

गर्भदुःखान्यनेकानि बालत्वे यौवने तथा ।
वृद्धतायां तथाप्तानि तानि सर्व्वाणि संस्मरे ॥ २० ॥
ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणाञ्चापि योनिषु ।
पुनश्च पशुकीटानां मृगाणामथ पक्षिणां ॥ २१ ॥
तथैव राजभृत्यानां राज्ञाञ्चाहवशालिनाम् ।
समुत्पन्नोऽस्मि गेहेषु तथैव तव वेश्मनि ॥ २२ ॥
भृत्यतां दासताञ्चैव गतोऽस्मि बहुशो नृणां ।
स्वामित्वमीश्वरत्वञ्च दरिद्रत्वं तथा गतः ॥ २३ ॥
हतं मया हतश्चान्यैर्हतं मे घातितं तथा ।
दत्तं ममान्यैरन्येभ्यो मया दत्तमनेकशः ॥ २४ ॥
पितृमातृसुहृद्भ्रातृकलत्रादिकृतेन च ।
तुष्टोऽसकृत्तथा दैन्यमश्रुधौताननो गतः ॥ २५ ॥
एवं संसारचक्रेऽस्मिन् भ्रमता तात सङ्कटे ।
ज्ञानमेतन्मया प्राप्तं मोक्षसम्प्राप्तिकारकं ॥ २६ ॥
विज्ञाते यत्र सर्व्वोऽयमृग्यजुःसामसंज्ञितः ।
क्रियाकलापो विगुणो न सम्यक् प्रतिभाति मे ॥ २७ ॥
तस्मादुत्पन्नबोधस्य वेदैः किं मे प्रयोजनं ।
गुरुविज्ञानतृप्तस्य निरीहस्य सदात्मनः ॥ २८ ॥
षट्प्रकारक्रियादुःखसुखहर्षरसैश्च यत् ।
गुणैश्च वर्ज्जितं ब्रह्म तत्प्राप्स्यामि परं पदं ॥ २९ ॥
रसहर्षभयोद्वेगक्रोधामर्षजरातुरां ।
विज्ञातां स्वमृगग्राहिसङ्कुपाशशताकुलां ॥ ३० ॥

तस्मात् यास्याम्यहं तात त्यक्त्वेमां दुःखसन्ततिं ।
त्रयीधर्म्ममधर्म्माढ्यं किम्पाकफलसन्निभं ॥ ३१ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हर्षविस्मयगद्गदं ।
पिता प्राह महाभागः स्वसुतं हृष्टमानसः ॥ ३२ ॥

पितोवाच ॥

किमेतद्वदसे वत्स कुतस्ते ज्ञानसम्भवः ।
केन ते जडता पूर्व्वमिदानीञ्च प्रबुद्धता ॥ ३३ ॥
किन्नु शापविकारोऽयं मुनिदेवकृतस्तव ।
यत्ते ज्ञानं तिरोभूतमाविर्भावमुपागतं ॥ ३४ ॥

पुत्र उवाच ॥

शृणु तात यथा वृत्तं ममेदं सुखदुःखदं ।
यश्चाहमासमन्यस्मिन् जन्मन्यस्मात्परन्तु यत् ॥ ३५ ॥
अहमासं पुरा विप्रो न्यस्तात्मा परमात्मनि ।
आत्मविद्याविचारेषु परां निष्ठामुपागतः ॥ ३६ ॥
सततं योगयुक्तस्य सतताभ्याससङ्गमात् ।
सत्संयोगात् स्वस्वभावाद् विचारविधिशोधनात् ॥ ३७ ॥
तस्मिन्नेव परा प्रीतिर्ममासीत् युञ्जतः सदा ।
आचार्य्यताञ्च सम्प्राप्तः शिष्यसन्देहहृत्तमः ॥ ३८ ॥
ततः कालेन महता ऐकान्तिकमुपागतः ।
अज्ञानात्कष्टमद्भावो विपन्नश्च प्रमादतः ॥ ३९ ॥

उत्क्रान्तिकालादारभ्य स्मृतिलोपो न मेऽभवत् ।
यावद्ब्दङ्गतश्चैव जन्मना स्मृतिमागतं ॥ ४० ॥
पूर्व्वाभ्यासेन तेनैव सोऽहं तात जितेन्द्रियः ।
यतिष्यामि तथा कर्त्तुं न भविष्ये यथा पुनः ॥ ४१ ॥
ज्ञानदानफलं ह्येतद्यज्जातिस्मरणं मम ।
नह्येतत्प्राप्यते तात त्रयीधर्म्माश्रितैर्नरैः ॥ ४२ ॥
सोऽहं पूर्व्वाश्रमादेव निष्ठाधर्म्ममुपाश्रितः ।
एकान्तित्वमुपागम्य यतिष्याम्यात्ममोक्षणे ॥ ४३ ॥
तद्ब्रूहि त्वं महाभाग यत्ते सांशयिकं हृदि ।
एतावतापि ते प्रीतिमुत्पाद्यानृण्यमाप्नुयां ॥ ४४ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

पिता प्राह ततः पुत्रं श्रद्दधत्तस्य तद्वचः ।
भवता यद्वयं पृष्टाः संसारग्रहणाश्रयं ॥ ४५ ॥

पुत्र उवाच ॥

शृणु तात यथा तत्त्वमनुभूतं मयाऽसकृत् ।
संसारचक्रमजरं स्थितिर्यस्य न विद्यते ॥ ४६ ॥
सोऽहं वदामि ते सर्व्वं तवैवानुज्ञया पितः ।
उत्क्रान्तिकालादारभ्य यथा नान्यो वदिष्यति ॥ ४७ ॥
उष्मा प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमीरितः ।
भिनत्ति मर्म्मस्थानानि दीप्यमानो निरिन्धनः ॥ ४८ ॥
उदानो नाम पवनस्ततश्चोर्द्ध्वं प्रवर्त्तते ।
भुक्तानामम्बुभक्ष्याणामधोगतिनिरोधकृत् ॥ ४९ ॥

ततो येनाम्बुदानानि कृतान्यन्नरसास्तथा ।
दत्ताः स तस्य आह्लादमापदि प्रतिपद्यते ॥ ५० ॥
अन्नानि येन दत्तानि श्रद्धापूतेन चेतसा ।
सोऽपि तृप्तिमवाप्नोति विनाप्यन्नेन वै तदा ॥ ५१ ॥
येनानृतानि नोक्तानि प्रीतिभेदः कृतो न च ।
आस्तिकः श्रद्दधानश्च स सुखं मृत्युमृच्छति ॥ ५२ ॥
देवब्राह्मणपूजायां ये रता नानुसूयवः ।
शुक्ला वदान्या ह्रीमन्तास्ते नराः सुखमृत्यवः ॥ ५३ ॥
यो न कामान्न संरम्भान्न द्वेषाद्धर्ममुत्सृजेत् ।
यथोक्तकारी सौम्यश्च स सुखं मृत्युमृच्छति ॥ ५४ ॥
अवारिदायिनो दाहं क्षुधाश्चानन्नदायिनः ।
प्राप्नुवन्ति नराः काले तस्मिन्मृत्यावुपस्थिते ॥ ५५ ॥
शीतं जयन्तीन्धनदास्तापं चन्दनदायिनः ।
प्राणघ्नीं वेदनां कष्टां ये चानुद्वेगकारिणः ॥ ५६ ॥
मोहाज्ञानप्रदातारः प्राप्नुवन्ति महद्भयं ।
वेदनाभिरुदग्राभिः प्रपीड्यन्तेऽधमा नराः ॥ ५७ ॥
कूटसाक्षी मृषावादी यश्चासदनुशास्ति वै ।
ते मोहमृत्यवः सर्व्वे तथा वेदविनिन्दकाः ॥ ५८ ॥
विभीषणाः पूतिगन्धाः कूटमुद्गरपाणयः ।
आगच्छन्ति दुरात्मानो यमस्य पुरुषास्तदा ॥ ५९ ॥
प्राप्तेषु दृक्पथं तेषु जायते तस्य वेपथुः ।
क्रन्दत्यविरतं सोऽथ भ्रातृमातृसुतानथ ॥ ६० ॥

सास्य वागस्फुटा तात एकवर्णा विभाव्यते ।
दृष्टिश्च भ्राम्यते चासाच्छ्वासाच्छुष्यत्यथाननं ॥ ६१ ॥
ऊर्द्ध्वश्वासान्वितः सोऽथ दृष्टिभङ्गसमन्वितः ।
ततः स वेदनाविष्टस्तच्छरीरं विमुञ्चति ॥ ६२ ॥
वाय्वग्रसारी तद्रूपं देहमन्यत् प्रपद्यते ।
तत्कर्म्मजं यातनार्थं न मातृपितृसम्भवं ॥
तत्प्रमाणवयोवस्थासंस्थानैः प्राग्भवं यथा ॥ ६३ ॥
ततो दूतो यमस्याशु पाशैर्बध्नाति दारुणैः ।
दण्डप्रहारसम्भ्रान्तं कर्षते दक्षिणां दिशं ॥ ६४ ॥
कुशकण्टकवल्मीकशङ्कुपाषाणकर्कशे ।
तथा प्रदीप्तज्वलने क्वचिच्छ्वभ्रशतोत्कटे ॥ ६५ ॥
प्रदीप्तादित्यतप्ते च दह्यमाने तदंशुभिः ।
कृष्यते यमदूतैश्चाशिवसन्नादभीषणैः ॥ ६६ ॥
विकृष्यमाणस्तैर्घोरैर्भक्ष्यमाणः शिवाशतैः ।
प्रयाति दारुणे मार्गे पापकर्म्मा यमक्षयं ॥ ६७ ॥
छत्रोपानत्प्रदातारो ये च वस्त्रप्रदा नराः ।
ते यान्ति मनुजा मार्गं तं सुखेन तथान्नदाः ॥ ६८ ॥
एवं क्लेशाननुभवन्नवशः पापपीडितः ।
नीयते द्वादशाहेन धर्म्मराजपुरं नरः ॥ ६९ ॥
कलेवरे दह्यमाने महान्तं दाहमृच्छति ।
ताड्यमाने तथैवार्त्तिं छिद्यमाने च दारुणां ॥ ७० ॥
क्लिद्यमाने चिरतरं जन्तुर्दुःखमवाप्नुते ।

स्वेन कर्म्मविपाकेन देहान्तरगतोऽपि सन् ॥ ७१ ॥
तत्र यद्वान्धवास्तोयं प्रयच्छन्ति तिलैः सह ।
यच्च पिण्डं प्रयच्छन्ति नीयमानस्तदश्नुते ॥ ७२ ॥
तैलाभ्यङ्गो बान्धवानामङ्गसंवाहनञ्च यत् ।
तेन चाप्याय्यते जन्तुर्यच्चाश्नन्ति स बान्धवाः ॥ ७३ ॥
भूमौ स्वपद्भिर्नात्यन्तं क्लेशमाप्नोति बान्धवैः ।
दानं ददद्भिश्च तथा जन्तुराप्याय्यते मृतः ॥ ७४ ॥
नीयमानः स्वकं गेहं द्वादशाहं स पश्यति ।
उपभुङ्क्ते तथा दत्तं तोयपिण्डादिकं भुवि ॥ ७५ ॥
द्वादशाहात्परं घोरमायसं भीषणाकृतिं ।
याम्यं पश्यत्यथो जन्तुः कृष्यमाणः पुरं ततः ॥ ७६ ॥
गतमात्रोऽतिरक्ताक्षं भिन्नाञ्जनचयप्रभं ।
मृत्युकालान्तकादीनां मध्ये पश्यति वै यमं ॥ ७७ ॥
दंष्ट्राकरालवदनं भ्रुकुटीदारुणाकृतिं ।
विरूपैर्भीषणैर्व्वक्रैर्वृतं व्याधिशतैः प्रभुं ॥ ७८ ॥
दण्डासक्तं महाबाहुं पाशहस्तं सुभैरवं ।
तन्निर्दिष्टां ततो याति गतिं जन्तुः शुभाशुभां ॥ ७९ ॥
रौरवे कूटसाक्षी तु याति यश्चानृतो नरः ।
तस्य स्वरूपं गदतो रौरवस्य निशामय ॥ ८० ॥
योजनानां सहस्रे द्वे रौरवो हि प्रमाणतः ।
जानुमात्रप्रमाणश्च ततः श्वभ्रः सुदुस्तरः ॥ ८१ ॥
तत्राङ्गारचयोपेतं कृतञ्च धरणीसमं ।

ज्वाज्वल्यमानस्तीव्रेण तापिताङ्गारभूमिना ॥ ८२ ॥
तन्मध्ये पापकर्म्माणं विमुञ्चन्ति यमानुगाः ।
स दह्यमानस्तीव्रेण वह्निना तत्र धावति ॥ ८३ ॥
पदे पदे च पादोऽस्य शीर्य्यते जीर्य्यते पुनः ।
अहोरात्रेणोद्धरणं पादन्यासं च गच्छति ॥ ८४ ॥
एवं सहस्रमुत्तीर्णो योजनानां विमुच्यते ।
ततोऽन्यं पापशुद्ध्यर्थं तादृङ्निरयमृच्छति ॥ ८५ ॥
ततः सर्व्वेषु निस्तीर्णः पापी तिर्य्यक्त्वमश्नुते ।
कृमिकीटपतङ्गेषु श्वापदे मशकादिषु ॥ ८६ ॥
गत्वा गजद्रुमाद्येषु गोष्वश्वेषु तथैव च ।
अन्यासु चैव पापासु दुःखदासु च योनिषु ॥ ८७ ॥
मानुषं प्राप्य कुब्जो वा कुत्सितो वामनोऽपिवा ।
चण्डालपुक्कषाद्यासु नरो योनिषु जायते ॥ ८८ ॥
अवशिष्टेन पापेन पुण्येन च समन्वितः ।
ततश्चारोहणीं जातिं शूद्रवैश्यनृपादिकां ॥ ८९ ॥
विप्रदेवेन्द्रताञ्चापि कदाचिदवरोहणीं ।
एवन्तु पापकर्म्माणो नरकेषु पतन्त्यधः ॥ ९० ॥
यथा पुण्यकृतो यान्ति तन्मे निगदतः शृणु ।
ते यमेन विनिर्दिष्टां यान्ति पुण्यां गतिं नराः ॥ ९१ ॥
प्रगीतगन्धर्व्वगणाः प्रनृत्ताप्सरसां गणाः ।
हारनूपुरमाधुर्य्यशोभितान्युत्तमानि च ॥ ९२ ॥
प्रयान्त्याशु विमानानि नानादिव्यस्रगुज्ज्वलाः ।

तस्माच्च प्रच्युता राज्ञामन्येषाञ्च महात्मनां ॥ ९३ ॥
जायन्ते च कुले तत्र सद्वृत्तपरिपालकाः ।
भोगान् सम्प्राप्नुवन्त्युग्रांस्ततो यान्त्यूर्द्धमन्यथा ॥ ९४ ॥
अवरोहणीञ्च सम्प्राप्य पूर्व्ववद्यान्ति मानवाः ।
एतत्ते सर्व्वमाख्यातं यथा जन्तुर्विपद्यते ॥
अतः शृणुष्व विप्रर्षे यथा गर्भं प्रपद्यते ॥ ९५ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ॥

पुत्र उवाच ॥

निषेकं मानवं स्त्रीणां वीजं प्रोक्तं रजस्यथ ।
विमुक्तमात्रो नरकात् स्वर्गाद्वापि प्रपद्यते ॥ १ ॥
तेनाभिभूतं तत् स्थैर्य्यं याति वीजद्वयं पितः ।
कललत्वं बुद्बुदत्वं ततः पेषित्वमेव च ॥ २ ॥
पेष्यां यथाणुवीजं स्यादङ्कुरस्तद्वदुच्यते ।
अङ्गानाञ्च तथोत्पत्तिः पञ्चानामनुभागशः ॥ ३ ॥
उपाङ्गान्यङ्गुलीनेत्रनासास्यश्रवणानि च ।
प्ररोहं यान्ति चाङ्गेभ्यस्तद्वत्तेभ्यो नखादिकं ॥ ४ ॥
त्वचि रोमाणि जायन्ते केशाश्चैव ततः परं ।
समं सम्वृद्धिमायाति तेनैवोद्भवकोषकं ॥ ५ ॥

नारिकेलफलं यद्वत् सकोषं वृद्धिमृच्छति ।
तद्वत् प्रयात्यसौ वृद्धिं स कोषोऽधोमुखः स्थितः ॥ ६ ॥
तले तु जानुपार्श्वाभ्यां करौ न्यस्य स वर्द्धते ।
अङ्गुष्ठौ चोपरि न्यस्तौ जान्वोरग्रे तथाङ्गुली ॥ ७ ॥
जानुपृष्ठे तथा नेत्रे जानुमध्ये च नासिका ।
स्फिचौ पार्ष्णिद्वयस्थे च बाहुजङ्घे वहिःस्थिते ॥ ८ ॥
एवं वृद्धिं क्रमाद्याति जन्तुः स्त्रीगर्भसंस्थितः ।
अन्यसत्त्वोदरे जन्तोर्यथा रूपं तथा स्थितिः ॥ ९ ॥
काठिन्यमग्निना याति भुक्तपीतेन जीवति ।
पुण्या पुण्याश्रयमयी स्थितिर्जन्तोस्तथोदरे ॥ १० ॥
नाडी चाप्यायनी नाम नाभ्यां तस्य निबध्यते ।
स्त्रीणां तथान्त्रशुषिरे सा निबद्धोपजायते ॥ ११ ॥
क्रामन्ति भुक्तपीतानि स्त्रीणां गर्भोदरे यथा ।
तैराप्यायितदेहोऽसौ जन्तुर्वृद्धिमुपैति वै ॥ १२ ॥
स्मृतीस्तस्य प्रयान्त्यस्य बह्वः संसारभूमयः ।
ततो निर्वेदमायाति पीड्यमान इतस्ततः ॥ १३ ॥
पुनर्नैवं करिष्यामि मुक्तमात्र इहोदरात् ।
तथा तथा यतिष्यामि गर्भं नाप्स्याम्यहं यथा ॥ १४ ॥
इति चिन्तयते स्मृत्वा जन्मदुःखशतानि वै ।
यानि पूर्व्वानुभूतानि दैवभूतानि यानि वै ॥ १५ ॥
ततः कालक्रमाज्जन्तुः परिवर्त्तत्यधोमुखः ।
नवमे दशमे वापि मासि सञ्जायते यतः ॥ १६ ॥

निष्क्राम्यमाणो वातेन प्राजापत्येन पीड्यते।
निष्क्राम्यते च विलपन् हृदि दुःखनिपीडितः ॥ १७ ॥
निष्क्रान्तश्चोदरान्मूर्च्छामसह्यां प्रतिपद्यते ।
प्राप्नोति चेतनां चासौ वायुस्पर्शसमन्वितः ॥ १८ ॥
ततस्तं वैष्णवी माया समास्कन्दति मोहिनी ।
तया विमोहितात्मासौ ज्ञानभ्रंशमवाप्नुते ॥ १९ ॥
भ्रष्टज्ञानो बालभावं ततो जन्तुः प्रपद्यते ।
ततः कौमारकावस्थां यौवनं वृद्धतामपि ॥ २० ॥
पुनश्च मरणं तद्वज्जन्म चाप्नोति मानवः ।
ततः संसारचक्रेऽस्मिन् भ्राम्यते घटियन्त्रवत् ॥ २१ ॥
कदाचित्स्वर्गमाप्नोति कदाचिन्निरयं नरः ।
नरकञ्चैव स्वर्गञ्च कदाचिच्च मृतोऽश्नुते ॥ २२ ॥
कदाचिदत्रैव पुनर्जातः स्वं कर्म्म सोऽश्नुते ।
कदाचिद्भुक्तकर्म्मा च मृतः स्वल्पेन गच्छति ॥ २३ ॥
कदाचिदल्पैश्च ततो जायतेऽत्र शुभाशुभैः ।
स्वर्लोके नरके चैव भुक्तप्रायो द्विजोत्तम ॥ २४ ॥
नरकेषु महद्दुःखमेतद्यत् स्वर्गवासिनः ।
दृश्यन्ते तात मोदन्ते पात्यमानाश्च नारकाः ॥ २५ ॥
स्वर्गेऽपि दुःखमतुलं यदारोहणकालतः ।
प्रभृत्यहं पतिष्यामीत्येतन्मनसि वर्त्तते ॥ २६ ॥
नारकांश्चैव संप्रेक्ष्य महद्दुःखमवाप्यते ।
एतां गतिमहं गन्तेत्यहर्निशमनिर्वृतः ॥ २७ ॥

गर्भवासे महद्दुःखं जायमानस्य योनितः ।
जातस्य बालभावे च वृद्धत्वे दुःखमेव च ॥ २८ ॥
कामेर्ष्याक्रोधसम्बन्धं यौवने चातिदुःसहं ।
दुःखप्राया वृद्धता च मरणे दुःखमुत्तमं ॥ २९ ॥
कृष्यमाणस्य याम्यैश्च नरकेषु च पात्यतः ।
पुनश्च गर्भो जन्माथ मरणं नरकस्तथा ॥ ३० ॥
एवं संसारचक्रेऽस्मिन् जन्तवो घटियन्त्रवत् ।
भ्राम्यन्ते प्राकृतैर्बन्धैर्बद्धा बध्यन्ति चासकृत् ॥ ३१ ॥
नास्ति तात सुखं किञ्चिदत्र दुःखशताकुले ।
तस्मान्मोक्षाय यतता कथं सेव्या मया त्रयी ॥ ३२ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ॥

पितोवाच ॥

साधु वत्स त्वयाख्यातं संसारगहनं परं ।
ज्ञानप्रदानसम्भूतं समाश्रित्य महाफलं ॥ १ ॥
तत्र ते नरकाः सर्व्वे यथा वै रौरवस्तथा ।
वर्णितास्तान् समाचक्ष्व विस्तरेण महामते ॥ २ ॥

पुत्र उवाच ॥

रौरवस्ते समाख्यातः प्रथमं नरको मया ।
महारौरवसञ्ज्ञन्तु शृणुष्व नरकं पितः ॥ ३ ॥
योजनानां सहस्राणि सप्त पञ्च समन्ततः ।
तत्र ताम्रमयी भूमिरधस्तस्य हुताशनः ॥ ४ ॥
तत्तापतप्ता सर्व्वाशा प्रोद्यदिन्दुसमप्रभा ।
विभात्यतिमहारौद्रा दर्शनस्पर्शनादिषु ॥ ५ ॥
तस्यां बद्धः कराभ्याञ्च पद्भ्याञ्चैव यमानुगैः ।
मुच्यते पापकृन्मध्ये लुठमानः स गच्छति ॥ ६ ॥
काकैर्वकैर्वृकोलूकैर्वृश्चिकैर्मशकैस्तथा ।
भक्ष्यमाणस्तथा गृध्रैर्द्रुतं मार्गं विकृष्यते ॥ ७ ॥
दह्यमानः पितर्मातर्भ्रातस्तातेति चाकुलः ।
वदत्यसकृदुद्विग्नो न शान्तिमधिगच्छति ॥ ८ ॥
एवं तस्मान्नरैर्म्मोक्षो ह्यतिक्रान्तैरवाप्यते ।
वर्षायुतायुतैः पापं यैः कृतं दुष्टबुद्धिभिः ॥ ९ ॥
तथान्यस्तु तमो नाम सोऽतिशीतः स्वभावतः ।
महारौरववद्दीर्घस्तथा स तमसा वृतः ॥ १० ॥
शीतार्त्तास्तत्र धावन्तो नरास्तमसि दारुणे ।
परस्परं समासाद्य परिरभ्याश्रयन्ति च ॥ ११ ॥
दन्तास्तेषाञ्च भज्यन्ते शीतार्त्तिपरिकम्पिताः ।
क्षुत्तृष्णाप्रबलास्तत्र तथैवान्येऽप्युपद्रवाः ॥ १२ ॥
हिमखण्डवहो वायुर्भिनत्त्यस्थीनि दारुणः ।

मज्जासृग्गलितन्तस्मादश्नुवन्ति क्षुधान्विताः ॥ १३ ॥
लेलिह्यमाना भ्राम्यन्ते परस्परसमागमे ।
एवं तत्रापि सुमहान् क्लेशस्तमसि मानवैः ॥ १४ ॥
प्राप्यते ब्राह्मणश्रेष्ठ यावद्दुष्कृतसंक्षयः ।
निकृन्तन इति ख्यातस्ततोऽन्यो नरकोत्तमः ॥ १५ ॥
तस्मिन् कुलालचक्राणि भ्राम्यन्त्यविरतं पितः ।
तेष्वारोप्य निकृत्यन्ते कालसूत्रेण मानवाः ॥ १६ ॥
यमानुगाङ्गुलिस्थेन आपादतलमस्तकम् ।
नचैषां जीवितभ्रंशो जायते द्विजसत्तम ॥ १७ ॥
छिन्नानि तेषां शतशः खण्डान्यैक्यं व्रजन्ति च ।
एवं वर्षसहस्राणि छिद्यन्ते पापकर्म्मिणः ॥ १८ ॥
तावद्यावदशेषं वै तत्पापं हि क्षयं गतं ।
अप्रतिष्ठञ्च नरकं शृणुष्व गदतो मम ॥ १९ ॥
यत्रस्थैर्नारकै दुःखमसह्यमनुभूयते ।
तान्येव तत्र चक्राणि घटीयन्त्राणि चान्यतः ॥ २० ॥
दुःखस्य हेतुभूतानि पापकर्म्मकृतां नृणां ।
चक्रेष्वारोपिताः केचिद्भ्राम्यन्ते तत्र मानवाः ॥ २१ ॥
यावद्वर्षसहस्राणि न तेषां स्थितिरन्तरा ।
घटीयन्त्रेषु चैवान्यो बद्धस्तोये यथा घटी ॥ २२ ॥
भ्राम्यन्ते मानवा रक्तमुद्गिरन्तः पुनः पुनः ।
अन्त्रैर्मुखविनिष्क्रान्तैर्नेत्रैरस्त्रुविलम्बिभिः ॥ २३ ॥
दुःखानि ते प्राप्नुवन्ति यान्यसह्यानि जन्तुभिः ।

असिपत्रवनं नाम नरकं शृणु चापरं ॥ २४ ॥
योजनानां सहस्रं यो ज्वलदग्न्यास्तृतावनिः ।
तप्ताः सूर्य्यकरैश्चण्डैर्यत्रातीव सुदारुणैः ॥ २५ ॥
प्रपतन्ति सदा तत्र प्राणिनो नरकौकसः ।
तन्मध्ये च वनं रम्यं स्निग्धपत्रं विभाव्यते ॥ २६ ॥
पत्राणि तत्र खड्गानां फलानि द्विजसत्तम ।
श्वानश्च तत्र सबलाः स्वनन्त्ययुतशोभिताः ॥ २७ ॥
महावक्त्रा महादंष्ट्रा व्याघ्रा इव भयानकाः ।
ततस्तद्वनमालोक्य शिशिरच्छायमग्रतः ॥ २८ ॥
प्रयान्ति प्राणिनस्तत्र तीव्रतृट्परिपीडिताः ।
हा मातर्हा तात इति क्रन्दन्तोऽतीव दुःखिताः ॥ २९ ॥
दह्यमानाङ्घ्रियुगला धरणीस्थेन वह्निना ।
तेषां गतानां तत्रासिपत्रपाती समीरणः ॥ ३० ॥
प्रवाति तेन पात्यन्ते तेषां खड्गान्यथोपरि ।
ततः पतन्ति ते भूमौ ज्वलत्पावकसञ्चये ॥ ३१ ॥
लेलिह्यमाने चान्यत्र व्याप्ताशेषमहीतले ।
सारमेयास्ततः शीघ्रं शातयन्ति शरीरतः ॥ ३२ ॥
तेषामङ्गानि रुदतामनेकान्यतिभीषणाः ।
असिपत्रवनं तात मयैतत् कीर्त्तितं तव ॥ ३३ ॥
अतः परं भीमतरं तप्तकुम्भं निबोध मे ।
समन्ततस्तप्तकुम्भा वह्निज्वालासमावृताः ॥ ३४ ॥
ज्वलदग्निचयोद्वृत्ततैलायश्चूर्णपूरिताः ।

तेषु दुष्कृतकर्म्माणो याम्यैः क्षिप्ता ह्यधोमुखाः ॥ ३५ ॥
क्वाथ्यन्ते विस्फुटद्गात्रगलन्मज्जजलाविलाः ।
स्फुटत्कपालनेत्रास्थिच्छिद्यमाना विभीषणैः ॥ ३६ ॥
गृध्रैरुत्पाट्य मुच्यन्ते पुनस्तेष्वेव वेगितैः ।
पुनः सिमसिमायन्ते तैलेनैक्यं व्रजन्ति च ॥ ३७ ॥
द्रवीभूतैः शिरोगात्रस्नायुमांसत्वगस्थिभिः ।
ततो याम्यैर्नरैराशु दर्व्या घट्टनघट्टिताः ॥ ३८ ॥
कृतावर्त्ते महातैले मथ्यन्ते पापकर्म्मिणः ।
एष ते विस्तरेणोक्तस्तप्तकुम्भो मया पितः ॥ ३९ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे महारौरवादिनरकाख्यानं ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ॥

पुत्र उवाच ॥

अहं वैश्यकुले जातो जन्मन्यस्मात्तु सप्तमे ।
समतीते गवां रोधं निपाने कृतवान् पुरा ॥ १ ॥
विपाकात् कर्म्मणस्तस्य नरकं भृशदारुणं ।
संप्राप्तोऽग्निशिखाघोरमयोमुखखगाकुलं ॥ २ ॥
यन्त्रपीडनगात्रास्टक्प्रवाहोद्भूतकर्दमं ।
विशस्यमानदुष्कर्म्मितन्निपातरवाकुलं ॥ ३ ॥
पात्यमानस्य मे तत्र साग्रं वर्षशतं गतं ।
महातापार्त्तितप्तस्य तृष्णादाहान्वितस्य च ॥ ४ ॥

तत्राह्लादकरः सद्यः पवनः सुखशीतलः ।
क[illegible]म्भवालुकाकुम्भमध्यस्थो मे समागतः ॥ ५ ॥
तत्सम्पर्कादशेषाणां नाभवद्यातना नृणां ।
मम चापि यथा स्वर्गे स्वर्गिणां निर्वृतिः परा ॥ ६ ॥
किमेतदिति चाह्लादविस्तारस्तिमितेक्षणैः ।
दृष्टमस्माभिरासन्नं नररत्नमनुत्तमं ॥ ७ ॥
याम्यश्च पुरुषो घोरो दण्डहस्तोऽशनिप्रभः ।
पुरतो दर्शयन्मार्गमितएहीति वागथ ॥ ८ ॥
पुरुषः स तदा दृष्ट्वा यातनाशतसङ्कुलं ।
नरकं प्राह तं याम्यं किङ्करं कृपयान्वितः ॥ ९ ॥

पुरुष उवाच ॥

भो याम्य पुरुषाचक्ष्व किं मया दुष्कृतं कृतं ।
येनेदं यातनाभीमं प्राप्तोऽस्मि नरकं परं ॥ १० ॥
विपश्चिदिति विख्यातो जनकानामहं कुले ।
जातो विदेहविषये सम्यङ्मनुजपालकः ॥ ११ ॥
यज्ञैर्मयेष्टं बहुभिर्धर्म्मतः पालिता मही ।
नोत्सृष्टश्चैव संग्रामो नातिथिर्विमुखो गतः ॥ १२ ॥
पितृदेवर्षिभृत्याश्च न चापचरिता मया ।
कृता स्पृहा च न मया परस्त्रीविभवादिषु ॥ १३ ॥
पर्व्वकालेषु पितरस्तिथिकालेषु देवताः ।
पुरुषं स्वयमायान्ति निपानमिव धेनवः ॥ १४ ॥
यतस्ते विमुखा यान्ति निश्वस्य गृहमेधिनः ।

तस्मादिष्टश्च पूर्त्तश्च धर्म्मौ द्वावपि नश्यतः ॥ १५ ॥
पितृनिश्वासविध्वस्तं सप्तजन्मार्जितं शुभं ।
त्रिजन्मप्रभवं दैवं निश्वासो हन्त्यसंशयं ॥ १६ ॥
तस्माद्दैवे च पित्र्ये च नित्यमेव हितोऽभवं ।
सोऽहं कथमिमं प्राप्तो नरकं भृशदारुणं ॥ १७ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे ॥ १३ ॥

चतुर्द्दशोऽध्यायः ॥

पुत्र उवाच ॥

इति पृष्टस्तदा तेन शृण्वतां नो महात्मना ।
उवाच पुरुषो याम्यो घोरोऽपि प्रश्रितं वचः ॥ १ ॥

यमकिङ्कर उवाच ॥

महाराज यथात्थ त्वं तथैतन्नात्र संशयः ।
किन्तु स्वल्पं कृतं पापं भवता स्मारयामि तत् ॥ २ ॥
वैदर्भी तव या पत्नी पीवरी नाम नामतः ।
ऋतुमत्या ऋतुर्बन्ध्यस्त्वया तस्याः कृतः पुरा ॥ ३ ॥
सुशोभनायां कैकेय्यामासक्तेन ततो भवान् ।
ऋतुव्यतिक्रमात् प्राप्तो नरकं घोरमीदृशं ॥ ४ ॥
होमकाले यथा वह्निराज्यपातमवेक्षते ।
ऋतौ प्रजापतिस्तद्वद्बीजपातमवेक्षते ॥ ५ ॥

यस्त्वमुल्लङ्घ्य धर्म्मात्मा कामेष्वासक्तिमान् भवेत् ।
स तु पित्र्याद्‌दृणात् पापमवाप्य नरकं पतेत् ६ ॥
एतावदेव ते पापं नान्यत् किञ्चन विद्यते ।
तदेहि गच्छ पुण्यानामुपभोगाय पार्थिव ॥ ७ ॥

राजोवाच ॥

यास्यामि देवानुचर यत्र त्वं मां नयिष्यसि ।
किञ्चित् पृच्छामि तन्मे त्वं यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ८ ॥
वज्रतुण्डास्त्वमी काकाः पुंसां नयनहारिणः ।
पुनः पुनश्च नेत्राणि तद्वदेषां भवन्ति हि ॥ ९ ॥
किं कर्म्म कृतवन्तश्च कथयैतज्जुगुप्सितं ।
हरन्त्येषां तथा जिह्वां जायमानां पुनर्नवां ॥ १० ॥
करपत्रेण पाट्यन्ते कस्मादेतेऽतिदुःखिताः ।
करम्भवालुकास्वेते पच्यन्ते तैलगोचराः ॥ ११ ॥
अयोमुखैः खगैश्चैते कृष्यन्ते किंविधा वद ।
विश्लिष्टदेहबन्धार्त्तिमहारावविराविणः ॥ १२ ॥
अयश्चञ्चुनिपातेन सर्व्वाङ्गक्षतदुःखिताः ।
किमेतेऽनिष्टकर्त्तारस्तुद्यन्तेऽहर्निशं नराः ॥ १३ ॥
एताश्चान्याश्च दृश्यन्ते यातनाः पापकर्म्मिणां ।
येन कर्म्मविपाकेन तन्ममाशेषतो वद ॥ १४ ॥

यमकिङ्कर उवाच ॥

यन्मां पृच्छसि भूपाल पापकर्म्मफलोदयं ।
तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि संक्षेपेण यथातथं ॥ १५ ॥

पुण्यापुण्ये हि पुरुषः पर्य्यायेण समश्नुते ।
भुञ्जतश्च क्षयं याति पापं पुण्यमथापि वा ॥ १६ ॥
न तु भोगादृते पुण्यं किञ्चिद्वा कर्म्म मानवं ।
पापकं वा पुनात्याशु क्षयो भोगात् प्रजायते ॥ १७ ॥
परित्यजति भोगाच्च पुण्यापुण्ये निबोध मे ।
दुर्भिक्षादेव दुर्भिक्षं क्लेशात् क्लेशं भयाद्भयं ॥ १८ ॥
मृतेभ्यः प्रमृता यान्ति दरिद्राः पापकर्म्मिणः ।
गतिं नानाविधां यान्ति जन्तवः कर्म्मबन्धनात् ॥ १९ ॥
उत्सवादुत्सवं यान्ति स्वर्गात् स्वर्गं सुखात् सुखं ।
श्रद्दधानाश्च शान्ताश्च धनदाः शुभकारिणः ॥ २० ॥
व्यालकुञ्जरदुर्गाणि सर्पचौरभयानि तु ।
हताः पापेन गच्छन्ति पापिनः किमतःपरं ॥ २१ ॥
सुगन्धिमाल्यसद्वस्त्रसाधुयानासनाशनाः ।
स्तूयमानाः सदा यान्ति पुण्यैः पुण्याटवीष्वपि ॥ २२ ॥
अनेकशतसाहस्रजन्मसञ्चयसञ्चितं ।
पुण्यापुण्यं नृणां तद्वत् सुखदुःखाङ्कुरोद्भवं ॥ २३ ॥
यथा बीजं हि भूपाल पयांसि समवेक्षते ।
पुण्यापुण्ये तथा कालदेशान्यकर्म्मकारकं ॥ २४ ॥
स्वल्पं पापं कृतं पुंसा देशकालोपपादितं ।
पादन्यासकृतं दुःखं कण्टकोत्थं प्रयच्छति ॥ २५ ॥
तत् प्रभूततरं स्थूलं शूलकीलकसम्भवं ।
दुःखं यच्छति तद्वच्च शिरोरोगादि दुःसहं ॥ २६ ॥

अपथ्याशनशीतोष्णश्रमतापादिकारकं ।
तथान्योन्यमपेक्षन्ते पापानि फलसङ्गमे ॥ २७ ॥
एवं महान्ति पापानि दीर्घरोगादिविक्रियां ।
तद्वच्छस्त्राग्निकृच्छ्रार्त्तिबन्धनादिफलाय वै ॥ २८ ॥
स्वल्पं पुण्यं शुभं गन्धं हेलया सम्प्रयच्छति ।
स्पर्शं वाप्यथवा शब्दं रसं रूपमथापि वा ॥ २९ ॥
चिराद्गुरुतरं तद्वत्तदक्लान्तमपि कालजं ।
एवञ्च सुखदुःखानि पुण्यापुण्योद्भवानि वै ॥ ३० ॥
भुञ्जानोऽनेकसंसारसम्भवानीह तिष्ठति ।
जातिदेशावरुद्धानि ज्ञानाज्ञानफलानि च ॥ ३१ ॥
तिष्ठन्ति तत्र युक्तानि लिङ्गमात्रेण चात्मनि ।
वपुषा मनसा वाचा न कदाचित् कचिन्नरः ॥ ३२ ॥
अकुर्व्वन् पापकं कर्म्म पुण्यं वाप्यवतिष्ठते ।
यद्यत्प्राप्नोति पुरुषो दुःखं सुखमथापि वा ॥ ३३ ॥
प्रभूतमथवा स्वल्पं विक्रियाकारि चेतसः ।
तावता तस्य पुण्यं वा पापं वाप्यथ चेतरत् ॥ ३४ ॥
उपभोगात् क्षयं याति भुज्यमानमिवाशनं ।
एवमेते महापापं यातनाभिरहर्न्निशं ॥ ३५ ॥
क्षपयन्ति नरा घोरं नरकान्तर्विवर्त्तिनः ।
तथैव राजन् पुण्यानि स्वर्गलोकेऽमरैः सह ॥ ३६ ॥
गन्धर्व्वसिद्धाप्सरसां गीताद्यैरुपभुञ्जते ।
देवत्वे मानुषत्वे च तिर्य्यक्त्वे च शुभाशुभं ॥ ३७ ॥

पुण्यपापोद्भवं भुङ्क्ते सुखदुःखोपलक्षणं ।
यत्त्वं पृच्छसि मां राजन् यातनाः पापकर्म्मिणां ॥
येन येनेति पापेन तत्ते वक्ष्याम्यशेषतः ॥ ३८ ॥
दुष्टेन चक्षुषा दृष्टाः परदारा नराधमैः ।
मानसेन च दुष्टेन परद्रव्यञ्च सस्पृहैः ॥ ३९ ॥
वज्रतुण्डाः खगास्तेषां हरन्त्येते विलोचने ।
पुनःपुनश्च सम्भूतिरक्ष्णोरेषां भवत्यथ ॥ ४० ॥
यावतोऽक्षिनिमेषांस्तु पापमेभिर्नृभिः कृतं ।
तावद्वर्षसहस्राणि नेत्रार्त्तिं प्राप्नुवन्त्युत ॥ ४१ ॥
असच्छास्त्रोपदेशास्तु यैर्दत्ता यैश्च मन्त्रिताः ।
सम्यग्दृष्टेर्विनाशाय रिपूणामपि मानवैः ॥ ४२ ॥
यैः शास्त्रमन्यथा प्रोक्तं यैरसद्वागुदाहृता ।
वेददेवद्विजातीनां गुरोर्निन्दा च यैः कृता ॥ ४३ ॥
हरन्ति तेषां जिह्वाश्च जायमानाः पुनःपुनः ।
तावतो वत्सरानेते वज्रतुण्डाः सुदारुणाः ॥ ४४ ॥
मित्रभेदन्तथा पित्रा पुत्रस्य स्वजनस्य च ।
याज्योपाध्याययोर्म्मात्रा सुतस्य सहचारिणः ॥ ४५ ॥
भार्य्यापत्योश्च ये केचिद्भेदं चक्रुर्नराधमाः ।
त इमे पश्य पाट्यन्ते करपत्रेण पार्थिव ॥ ४६ ॥
परोपतापका ये च ये चाह्लादनिषेधकाः ।
तालवृन्तानिलस्थानचन्दनोशीरहारिणः ॥ ४७ ॥
प्राणान्तिकं ददुस्तापमदुष्टानाञ्च येऽधमाः ।

करम्भवालुकासंस्थास्तइमे पापभागिनः ॥ ४८ ॥
भुङ्क्ते श्राद्धं तु योऽन्यस्य नरोऽन्येन निमन्त्रितः ।
दैवे वाप्यथवा पित्र्ये स द्विधा कृष्यते खगैः ॥ ४९ ॥
मर्म्माणि यस्तु साधूनामसद्वाग्भिर्निकृन्तति ।
तमिमे तुदमानास्तु खगास्तिष्ठन्त्यवारिताः ॥ ५० ॥
यः करोति च पैशुन्यमन्यवागन्यथामतिः ।
पाट्यते हि द्विधा जिह्वा तस्येत्थं निशितैः क्षुरैः ॥ ५१ ॥
मातापित्रोर्गुरूणाञ्च येऽवज्ञां चक्रुरुद्धताः ।
त इमे पूयविण्मूत्रगर्त्ते मज्जन्त्यधोमुखाः ॥ ५२ ॥
देवतातिथिभूतेषु भृत्येष्वभ्यागतेषु च ।
अभुक्तवत्सु येऽश्नन्ति तद्वत् पितृग्निपक्षिषु ॥ ५३ ॥
दुष्टास्ते पूयनिर्यासभुजः सूचीमुखास्तु ते ।
जायन्ते गिरिवर्ष्माणः पश्यैते यादृशा नराः ॥ ५४ ॥
एकपङ्क्त्या तु ये विप्रमथवेतरवर्णजं ।
विषमं भोजयन्तीह विड्भुजस्त इमे यथा ॥ ५५ ॥
एकसार्थप्रयातं ये निःस्वमर्थार्थिनं नरं ।
अपास्य स्वान्नमश्नन्ति त इमे श्लेष्मभोजिनः ॥ ५६ ॥
गोब्राह्मणाग्नयः स्पृष्टा यैरुच्छिष्टैर्नरेश्वर ।
तेषामेतेऽग्निकुम्भेषु खेलिप्यन्त्याहिताः कराः ॥ ५७ ॥
सूर्य्येन्दुतारका दृष्टा यैरुच्छिष्टैस्तु कामतः ।
तेषां याम्यैर्नरैर्नेत्रे न्यस्तो वह्निः समेध्यते ॥ ५८ ॥
गावोऽग्निर्जननी विप्रो ज्येष्ठभ्राता पिता स्वसा ।

यामयो गुरवो वृद्धा यैः स्पृष्टास्तु पदा न्नभिः ॥ ५९ ॥
बद्धाङ्घ्रयस्ते निगडैर्लौहैरग्निप्रतापितैः ।
अङ्गारराशिमध्यस्थास्तिष्ठन्त्याजानुदाहिनः ॥ ६० ॥
पायसं कृशरं छागो देवान्नानि च यानि वै ।
भुक्तानि यैरसंस्कृत्य तेषां नेत्राणि पापिनां ॥ ६१ ॥
निपातितानां भूपृष्ठे उद्वृत्ताक्षि निरीक्षतां ।
सन्दंशैः पश्य कृष्यन्ते नरैर्याम्यैर्मुखात्ततः ॥ ६२ ॥
गुरुदेवद्विजातीनां वेदानाञ्च नराधमैः ।
निन्दा निशामिता यैश्च पापानामभिनन्दतां ॥ ६३ ॥
तेषामयोमयान् कीलानग्निवर्णान् पुनःपुनः ।
कर्णेषु प्रेरयन्त्येते याम्या विलपतामपि ॥ ६४ ॥
यैः प्रपादेवविप्रौकोदेवालयसभाः शुभाः ।
भङ्क्त्वा विध्वंसमानीताः क्रोधलोभानुवर्त्तिभिः ॥ ६५ ॥
तेषामेतैः शितैः शस्त्रैर्मुहुर्विलपतां त्वचः ।
पृथक् कुर्व्वन्ति वै याम्याः शरीरादतिदारुणाः ॥ ६६ ॥
गोब्राह्मणार्कमार्गांस्तु येऽवमेहन्ति मानवाः ।
तेषामेतानि कृष्यन्ते गुदेनान्त्राणि वायसैः ॥ ६७ ॥
दत्वा कन्यां यत्र कस्मै द्वितीयाय प्रयच्छति ।
स त्वेवं नैकधा छिन्नः क्षारनद्यां प्रवाह्यते ॥ ६८ ॥
स्वपोषणपरो यस्तु परित्यजति मानवः ।
पुत्रभृत्यकलत्रादिबन्धुवर्गमकिञ्चनं ॥ ६९ ॥
दुर्भिक्षे सम्भ्रमे वापि सोऽप्येवं यमकिङ्करैः ।

उत्कृत्य दत्तानि मुखे स्वमांसान्यश्नुते क्षुधा ॥ ७० ॥
शरणागतान् यस्त्यजति लोभाद्दत्त्युपजीविनः ।
सोऽप्येवं यन्त्रपीडाभिः पीड्यते यमकिङ्करैः ॥ ७१ ॥
सुकृतं ये प्रयच्छन्ति यावज्जन्म कृतं नराः ।
ते पिष्यन्ते शिलापेषैर्यथैते पापकर्म्मिणः ॥ ७२ ॥
न्यासापहारिणो बद्धाः सर्व्वगात्रेषु बन्धनैः ।
कृमिवृश्चिककाकोलैर्भुज्यन्तेऽहर्न्निशं नराः ॥ ७३ ॥
क्षुत्क्षामास्तृट्पतज्जिह्वातालवो वेदनातुराः ।
दिवामैथुनिनः पापाः परदारभुजश्च ये ॥ ७४ ॥
तथैव कण्टकैर्दीर्घैरायसैः पश्य शाल्मलिं ।
आरोपिता विभिन्नाङ्गाः प्रभूतासृक्स्रवाविलाः ॥ ७५ ॥
मूषायामपि पश्यैतान् नाश्यमानान् यमानुगैः ।
पुरुषैः पुरुषश्चात्र परदारावमर्षिणः ॥ ७६ ॥
उपाध्यायमधःकृत्वा स्तब्धो योऽध्ययनं नरः ।
गृह्णाति शिल्पमथवा सोऽप्येवं शिरसा शिलां ॥ ७७ ॥
बिभ्रत् क्लेशमवाप्नोति जनमार्गेऽतिपीडितः ।
क्षुत्क्षामोऽहर्न्निशं भारपीडाव्यथितमस्तकः ॥ ७८ ॥
मूत्रश्लेष्मपुरीषाणि यैरुत्सृष्टानि वारिणि ।
त इमे श्लेष्मविण्मूत्रदुर्गन्धं नरकं गताः ॥ ७९ ॥
परस्परञ्च मांसानि भक्षयन्ति क्षुधान्विताः ।
भुक्तं नातिथ्यविधिना पूर्व्वमेभिः परस्परं ॥ ८० ॥
अपविद्धास्तु यैर्वेदा वह्नयश्चाहिताग्निभिः ।

तदिमे शैलशृङ्गाग्रात् पात्यन्तेऽधः पुनःपुनः ॥ ८१ ॥
पुनर्भूपतयो जीर्णा यावज्जीवन्ति ये नराः ।
इमे कृमित्वमापन्ना भक्ष्यन्तेऽत्र पिपीलिकैः ॥ ८२ ॥
पतितप्रतिग्रहाद्दानाद्याजनान्नित्यसेवनात् ।
पाषाणमध्यकीटत्वं नरः सततमश्नुते ॥ ८३ ॥
पश्यतो भृत्यवर्गस्य मित्राणामतिथेस्तथा ।
एको मिष्टान्नभुग्भुङ्क्ते ज्वलदङ्गारसञ्चयं ॥ ८४ ॥
वृकैर्भयङ्करैः पृष्ठन्नित्यमस्योपभुज्यते ।
पृष्ठमांसं नृपैतेन यतो लोकस्य भक्षितं ॥ ८५ ॥
अन्धोऽथ बधिरो मूको भ्राम्यतेऽयं क्षुधातुरः ।
अकृतज्ञोऽधमः पुंसामुपकारेषु वर्त्ततां ॥ ८६ ॥
अयं कृतघ्नो मित्राणामपकारी सुदुर्म्मतिः ।
तप्तकुम्भे निपतति ततो यास्यति पेषणं ॥ ८७ ॥
करम्भवालुकां तस्मात्ततो यन्त्रावपीडनं ।
असिपत्रवनं तस्मात् करपत्रेण पाटनं ॥ ८८ ॥
कालसूत्रे तथा छेदमनेकाश्चैव यातनाः ।
प्राप्य निष्कृतिमेतस्मान्न वेद्मि कथमेष्यति ॥ ८९ ॥
श्राद्धसङ्गतिनो विप्राः समुत्पत्य परस्परं ।
दृष्टा हि निःसृतं फेनं सर्व्वाङ्गेभ्यः पिवन्ति वै ॥ ९० ॥
सुवर्णस्तेयी विप्रघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः ।
अधश्चोर्द्ध्वञ्च दीप्ताग्नौ दह्यमानाः समन्ततः ॥ ९१ ॥
तिष्ठन्त्यब्दसहस्राणि सुबहूनि ततः पुनः ।

जायन्ते मानवाः कुष्ठक्षयरोगादिचिह्निताः ॥ ९२ ॥
मृताः पुनश्च नरकं पुनर्जाताश्च तादृशं ।
व्याधिमृच्छन्ति कल्पान्तपरिमाणं नराधिप ॥ ९३ ॥
गोघ्नो न्यूनतरं याति नरकोऽथ त्रिजन्मनि ।
तथोपपातकानाञ्च सर्व्वेषामिति निश्चयः ॥ ९४ ॥
नरकप्रच्युता यान्ति यैर्य्यैर्विहितपातकैः ।
प्रयान्ति योनिजातानि तन्मे निगदतः शृणु ॥ ९५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे जडोपाख्याने यमकिङ्करसंवादे ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ॥

यमकिङ्कर उवाच ॥

पतितात्प्रतिगृह्यार्थं खरयोनिं व्रजेद्द्विजः ।
नरकात् प्रतिमुक्तस्तु कृमिः पतितयाजकः ॥ १ ॥
उपाध्यायव्यलीकन्तु कृत्वा श्वा भवति द्विजः ।
तज्जायां मनसा वाञ्छन् तद्द्रव्यं चाप्यसंशयं ॥ २ ॥
गर्द्दभो जायते जन्तुः पित्रोश्चाप्यवमानकः ।
मातापितरावाक्रुश्य शारिका सम्प्रजायते ॥ ३ ॥
भ्रातुः पत्नयवमन्ता च कपोतत्वं प्रपद्यते ।
तामेव पीडयित्वा तु कच्छपत्वं प्रपद्यते ॥ ४ ॥
भर्त्तृपिण्डमुपाश्नन् यस्तदिष्टं न निषेवते ।